

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Merilin Tali

**Mittevägivaldse võitluse olemusest Lõuna-Aafrika apartheidi vastase
liikumise näitel**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Veski, PhD

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Mittevägivaldse võitluse olemusest.....	8
1.1. Võimu struktuur ning allikad	9
1.2. Mittevägivaldse liikumise meetodid.....	12
1.3. Identiteedi loomine massiliikumistes.....	15
2. Mittevägivaldne võitlus Lõuna-Aafrikas.....	17
2.1. Apartheidi väljakujunemine.....	20
2.2. Mittevägivaldne liikumine 1950ndatel.....	23
2.2.1. Üleminek relvastatud võitlusele.....	24
2.3. Kodanikuallumatuse uus laine 1970ndatel ning 1980ndatel.....	26
2.3.1. Rahvusvahelise üldsuse roll.....	33
Kokkuvõte.....	36
Kasutatud kirjandus.....	38
Summary.....	41
Lühendid.....	43
Lisad.....	44

Sissejuhatus

Mittevägivaldne liikumine ei tohiks eestlaste jaoks olla võõras või kaugel nähtus. Isegi selle põlvkonna jaoks kannavad laulupeod erilist tähendust, kes ei olnud Nõukogude Liidu lagunemise ning Laulva revolutsiooni ajal veel sündinud või olid liiga väikesed, et selles osalemist mäletada. Taasiseseisvumisega seostataksegi eelkõige teadmist, et “me laulsime end vabaks”. Sarnaseid näiteid, kus inimesed astuvad vastu rõhuvale korrale ning võitlevad enda vabaduse ja õiguste eest vägivalda kasutamata, võib leida arvukalt üle terve maailma ning seda eriti 20. sajandi teisel poolel. Euroopa kontekstis saab mainida veel lisaks 1990ndate alguses aset leidnud liikumistele ka niinimetatud värvilisi revolutsioone, mis massilise kodanikuallumatuse liikumise raames kukutasid autoritaarse režiimi Serbias (2000), Gruusias (2002) ja Ukrainas (2004). Kõiki neid ühendab mittevägivaldse võitluse rakendamine, mida Gene Sharp on defineerinud järgmiselt: “/.../tehnika kontrollimaks, vastu seismaks ja hävitamiseks vastase võim kasutades selleks mittevägivaldseid vahendeid.”¹

Mittevägivaldset võitlust ning kodanikuallumatust võib vaadelda laiemalt konfliktiuuringute kontekstis. Definiitsioon konflikti jaoks antud töös on “vastuseis ühe või rohkema osapoole vahel, kes püüdlevad üksteisega mitte kattuvate eesmärkide poole.”² Mittevägivaldset võitlust saab pidada üheks konfliktile lähenemise viisiks, mis sarnaselt relvastatud võitlusega eeldab strateegia olemasolu ning analüüsi võitlusväljast ja piisavalt informatsiooni nii enda vastase kui ka toetajate kohta. Relvastatud vastupanust eristab seda aga strateegiline ning teadlik otsus hoiduda füüsilise kahju põhjustamisest oma vastasele.

Sellise lähenemise filosoofilised juured ulatuvad 19. sajandisse, mil mittevägivaldsuse ideede rakendamisest poliitilisel ning riiklikul tasandil kirjutasid esmalt kveekerid Ameerika Ühendriikides ning Lev Tolstoi, kes lähtusid eelkõige kristlikust vaatepunktist.³ Tolstoi leidis, et kui avalik arvamus mõistab üha enam vägivalda kasutamise hukka, siis teatud hetkest muutub see ühiskonnas ebavajalikuks.⁴ Mainida tuleks ka Ameerika filosoofi

1 Sharp, Gene. *The Politics of Nonviolent Action. Power and Struggle [I]*. Porter Sargent, 1973. Lk 4.

2 Miller, Christopher E; Toim. King, Mary E. *A Glossary of Terms and Concepts in Peace and Conflict Studies*. University for Peace, 2005. Lk 22.

3 Tolstoi, Lev. *The Kingdom of God Is Within You: Christianity Not as A Mystic Religion But as A New Theory of Life*. New York: Campbell Publishing Company, 1894. // Bayard, Rustin. *Speak Truth to Power: A Quaker Search for an Alternative to Violence*. American Friends Service Committee, 1955.

4Tolstoi, Lev. *The Kingdom of God (...)* Lk 121.

Henry D. Thoreaud (1817-1862), kes enda kogemuste põhjal arutles laiemalt poliitilise võimu olemusest ning kodanikuallumatusest.⁵ Mittevägivaldse liikumise strateegilise poole loojaks võib pidada India vabadusliikumise juhti Mohandas K. Gandhit (1883-1944), kes ühendas mittevägivaldse võitluse põhitõed konkreetse strateegiate ning taktikatega. Tema vastupanuliikumine mudel põhines peamiselt kahel mõistel: *ahimsa* (sanskritikeelne vastand sõnale *himsa*, mida võib tõlkida kui „vägivald, hävitamine“) ja *satyagraha*, mis tuleneb sanskriti keelsest sõnast *satya* (tõlkes „tõde“, kuid viitab ka tähendusele „armastus“) ning *agraha*, mis tähendab „kindlameelsust“. Linnart Mäll on eesti keelde tõlkinud selle termini kui „tõe hoidmine“.⁶ Esialgne nimetus rakendatud vastupanuvormile oli „passiivne vastupanu“, kuid hiljem leidis Gandhi, et see ei ole päris sobiv, kuna sõna „passiivne“ jätab ekslikult mulje tegevusetust lähenemisviisist. Samas ei pretendeerinud ta kunagi uue õpetuse või põhimõtte rajamisele, pidades tõe ja vägivallatust midagi selliseks, mis on eksisteerinud kogu aeg.⁷

Kuigi konfliktiuuringutes on mittevägivaldne võitlus olnud siiani suhteliselt vähe kajastatud teema, siis akadeemilise kirjanduse hulk, mis on praeguseks saadaval mittevägivaldse liikumise kohta, on rikkalik ning pidevalt kasvav (seda eriti viimase 15 aasta jooksul)⁸. See viitab, et lisaks suurenenud huvile antud teema vastu, nähakse selles nii akadeemilistes ringkondades kui ka poliitikas üha rohkem tõsiselt võetavat alternatiivi vägivallale, mis vajab rohkem tähelepanu ja uurimist. Seda vaatepunkti toetavad tugevalt kaks põhjalikku uurimust mittevägivaldse liikumise efektiivsuse kohta, millest esimene ilmus 2005. aastal Freedom House' poolt ning kinnitas, et kõige olulisemad survestamise vahendid ülemineku seisus olevate riikide jõudmisel demokraatliku korrani tulenevad tavaliste kodanike poolt rakendatud mittevägivaldsetest meetmetest.⁹ Teine uurimus viidi

⁵ Thoreau, Henry D. *Walden ehk Elu metsas*. Tallinn: Hortus Litterarum, 1994. Lk 391-423.

⁶ Gandhi, Mahatma. *Maailm on väsinud vihkamast*. Pilgrim, 2013. Lk 154.

⁷ *Ibid.*, lk 154.

⁸ Ackermann, Peter; DuVall, Jack. *A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict*. Palgrave, 2000. //Bartkowski, Maciej J. *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*. Lynne Rienner Publishers, 2013. // Chenoweth, Erica; Stephan, Maria J. *Why Civil Resistance Works. The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press, 2011. // Shock, Kurt. *Unarmed Insurrections: People Power Movements in Nondemocracies*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005. // Gurr, Ted Robert. *Nonviolence in Ethnopolitics: Strategies for the Attainment of Group Rights and Autonomy. PS: Political Science and Politics*. Vol. 33, Nr. 2 (Jun., 2000). Lk 155-160. // Mainida tuleks ka *Journal of Peace Research* 2013. aasta mais ilmunud 50. numbrit, mis oli tervenisti pühendatud mittevägivaldsele vastupanule.

⁹ Karatnycky, Adrian; Peter Ackerman. *How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*. Washington DC: Freedom House, 2005. Lk 6-7. Analüüsiti 67 riiki perioodil 1970-2005, mis tegid ülemineku autoritaarsest riigikorrast demokraatlikuni. Nendest 50 sai peamise faktorina välja tuua mittevägivaldse vastupanu.

läbi Erica Chenowethi ning Maria J. Stephani poolt, kes koostasid andmebaasi 323 juhtumist, mis on aset leidnud aastatel 1900-2006 ning kus kasutati kas mittevägivaldseid meetodeid või relvastatud vastupanu eesmärgiga vahetada välja kehtiv režiim, vabaneda võõrvõimude okupatsiooni alt või territoriaalselt iseseisvuda. Uuringu tulemuste kohaselt oli mittevägivaldsetel liikumistel kaks korda suurem tõenäousus õnnestuda ning jõuda soovitud eesmärkideni kui vägivalda kasutanud kampaaniate puhul. Lisaks sellele püsisid need riigid demokraatlikumad ning stabiilsemad ka pikemas plaanis ega olnud nii aldis minema üle struktuurilisele vägivallale.¹⁰

Vähene kajastatus konfliktuuringutes tuleneb Erica Chenowethi ning Kahtleen G. Cunninghami sõnul peamiselt kolmest faktorist. Esiteks nähakse vägivaldseid konflikte tihtipeale pakilisemate ning rohkem analüüsimist vajava globaalse probleemina. See on viinud tähelepanu kõrvale tsiviilisikute juhitud relvastamata liikumistelt ja revolutsioonidelt, mille esinemissagedus on tegelikkuses võrdväärne vägivaldsete konfliktidega. Teiseks, mittevägivaldsete liikumiste mõõtmine empiiriliselt ning andmete kogumine on keeruline, kuna piir mittevägivaldsete liikumiste ning relvastatud võitluste vahel ei ole alati selge. Kolmandaks põhjuseks peavad nad eelarvamust, mis seostab mittevägivaldset liikumist selliste märksõnadega nagu “passiivne”, “nõrk” ja “patsifistlik”.¹¹ Esimene ja viimane punkt tulenevad otseselt mittevägivaldse liikumise kohta levinud väärarusaamadest, mida leidub arvukalt nii akadeemilistes ringkondades kui ka poliitikute ja meediaga seotud inimeste hulgas. Pikemalt on nendel väärarusaamadel kirjutanud Rutgersi Ülikooli professor Kurt Schock.¹²

Töö ülesehitusel olen keskendunud esimeses pooles mittevägivaldse liikumise teoreetilisest poolest ülevaate andmisele uurides lähemalt kolme aspekti: võimu struktuur ühiskonnas, identiteedi ja mittevägivaldse võitluse omavaheline seos ning peamised mittevägivaldse

10 Chenoweth, Erica; Stephan, Maria. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. Columbia University Press, 2011. Lk 8-9 (eriti tabelid). Samuti Stephan, Maria; Chenoweth, Erica. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. *International Security*. Vol 33. Nr. 1 (2008). Lk 7-44. Mittevägivaldseid liikumisi saatis edu 53 protsendil ning ebaõnnestumine 20 protsendil analüüsitud juhtumitest. Seevastu relvastatud kampaaniad õnnestusid 26 protsendil juhtumitest ning läbikukkumine 60 protsendil. Valikusse võetud juhtumite üheks kriteeriumiks oli ka osalejate arv, mis pidi olema vähemalt 1000 inimest. Vaata ka lisa 1.

11 Chenoweth, Erica. Cunningham, Katheen G. *Understanding Nonviolent Resistance: An Introduction*. *Journal of Peace Research*. Vol. 50, Nr. 3, Special Issue: Understanding Nonviolent Resistance, 2013. Lk 272.

12 Schock, Kurt. *Nonviolent Action and its Misconceptions: Insights for Social Scientists*. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 36, Nr. 4 (Okt., 2003). Lk 705-712.

liikumise taktikad ja strateegiad. Poliitilise võimu allikatest ühiskonnas ning mittevägivaldse liikumise taktikatest on kirjutanud põhjalikult Gene Sharp, kelle teoseid ning 1973. aastal koostatud nimekirja 198 mittevägivaldse võitluse meetoditest võib pidada teedrajavaks antud teema kohta.¹³ Lühidalt puudutan ka erinevaid loovaid meetodeid, millest on kirjutanud pikemalt Steve Crawshaw ja John Jackson.¹⁴

Teises pooles analüüsin konkreetset mittevägivaldse liikumise juhtumit, milleks on apartheidi vastane võitlus Lõuna-Aafrikas. See kestis kokku üle neljakümne aasta – 1950ndate alguse Vastupanu kampaaniast kuni 1994. aastani, mil esimeste demokraatlike valimiste tulemusena sai uueks presidendiks Nelson Mandela (1918-2013). Kuigi teatud perioodidel kalduti teadlikult mittevägivaldsetest meetoditest kõrvale on seda nähtud kui mälestusmärki mittevägivaldsete strateegiate tugevusele võitluses ebaõigluse vastu.¹⁵

Mittevägivaldse võitluse juurtele Lõuna-Aafrikas keskendub teise osa sissejuhatav pool, millele järgneb kolm alapeatükki. Need käsitlevad apartheidi välja kujunemist ning võitluse erinevaid perioode, mille analüüsimisel loodan vastused saada kolmele küsimusele, mis selliste liikumiste puhul on relevantset. Aafrika Rahvuskongressi tegevuse põhjal 1950ndatel uurin miks mõningatel juhtudel osutuvad mittevägivaldsete meetodid ebaedukateks ning minnakse üle relvastatud võitlusele. Võrreldes seda hilisema perioodiga, kus tingimused olid muutunud, analüüsin mõnede uurijate poolt tõstatatud küsimust, kas mittevägivaldse liikumise puhul mängib suuremat rolli olud või oskused.¹⁶ Kolmanda alapeatüki juures, mis käsitleb eelkõige perioodi 1970ndatest kuni 1980ndate lõpuni, puudutan lähemalt ka Lõuna-Aafrika suhteid ülejäänud maailmaga, et mõista mis roll on rahvusvahelise üldsusel antud liikumiste õnnestumisel. 1990. aasta augustis algasid ametlikud läbirääkimised Lõuna-Aafrika valitsuse ning ANC vahel, mille järgi on antud töö ka ajaliselt piiritletud.

13 Sharp, Gene. *The Politics of Nonviolent Action (3 vols., Power and Struggle [I], The Methods of Nonviolent Action [II], The Dynamics of Nonviolent Action [III])*. Boston: Porter Sargent, 1973. //Sharp, Gene. *Social Power and Political Freedom*. Boston: Porter Sargent, 1980. // Sharp, Gene. *The Role of Power in Nonviolent Struggle*. The Albert Einstein Institution, 1990. // Sharp, Gene. *From Dictatorship to Democracy: A Conceptual Framework for Liberation*. The Albert Einstein Institution, 2010.

14Crawshaw, Steve; Jackson, John. *Small Acts of Resistance: How Courage, Tenacity, And Ingenuity Can Change The World*. Union Square Press, 2010.

15 Seidman, Gay W. Blurred Lines: Nonviolence in South Africa. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 33, Nr. 2 (Jun., 2000). Lk 162.

16 Ackerman, Peter 2007. Skills or Conditions: What Key Factors Shape the Success or Failure of Civil Resistance

Põhjuseid keskenduda empiirilise materjali poole pealt just Lõuna-Aafrikat on mitmeid. Esiteks on mittevägivaldse võitluse ajalugu ning traditsioon Lõuna-Aafrikas väga tugev. Just see oli paik, kus noor Indiast saabunud advokaat Mohandas Gandhi arendas 20. sajandi alguses välja oma mittevägivaldse liikumise filosoofilise poole ning tegi esimesed katsetused mittevägivaldsete meetoditega, mida ta hiljem rakendas edukalt India vabastamisel Briti ülemvõimu alt. Antud teemat uurisin ma lähemalt ka 2014. aastal läbitud “Akadeemilise kirjutamise alused” aine raames mistõttu tuli apartheidi vastase võitlusele ning seal rakendatud mittevägivaldsete meetoditele keskendumine loomuliku jätkuna.

Teema valikut mõjutas kindlasti teataval määral ka isiklik huvi antud piirkonna vastu. Eelmise aasta lõpus avanes siinkirjutajal võimalus veeta praktika raames kolm kuud Kaplinnas. Seal viibitud perioodi jooksul adusin, et apartheidi järelmõjud on tugevalt tuntavad ühiskonnas ka veel kaksikümmend aastat pärast demokraatliku korra kehtestamist, mis suurendas veelgi soovi antud teemat süvitsi uurida ning paremini mõista. Lõuna-Aafrika apartheidi vastane võitlus sisaldab mitmeid erinevaid aspekte ning loodetavasti saab selle põhjal tuua laiemaid üldistusi, mida saab rakendada ka teiste riikide puhul.

1. Mittevägivaldse võitluse olemusest

Nagu sissejuhatuses välja toodud, siis saab mittevägivaldset võitlust käsitleda ühe vahendina, kuidas lahendada konflikti, mis läbirääkimiste teel ei lahendu. Oma eesmärkide saavutamisel hoidutakse teadlikult oma vastasele füüsilise kahju tekitamisest ning selle asemel kasutatakse erinevaid mittevägivaldseid taktikaid ja strateegiaid, et majanduslikult, sotsiaalselt ning poliitiliselt vastast mõjutada.

Mittevägivaldse liikumise üheks tugevuseks on mobiliseerimise madal barjäär füüsilises, moraalses ning infoga seotud tasandil. See võimaldab liikumisse kaasata lapsi, naisi ning vanemaid inimesi, kelle roll relvastatud võitluse puhul oleks marginaalne, suurendades nõnda osalejate arvu märgatavalt.¹⁷ Inimesed ei ole üldjuhul kuigi aldis kaasa minema liikumisega, kus esineb suur tõenäosus, et nad võivad füüsiliselt viga saada. Osalejate arv on aga otseses seoses liikumise eesmärkide saavutamise tõenäosusega - mida suurem on vastupanuliikumises aktiivselt kaasa tegevate inimeste hulk, seda tõenäolisem on ka selle õnnestumine.¹⁸ Probleemne küsimus kodanikuallumatuse liikumiste puhul on see, mida teha siis, kui režiim reageerib vägivaldse rahumeelsete protestijate vastu, mis tavaliselt ka juhtub. Oluline seejuures on hoida kasutatud meetodid hajutatuna ning inimesed nii palju kui võimalik turvaliselt. Kui inimesed kogunevad iga päev samasse kohta meelt avaldama, siis on politseil või sõjaväel lihtne jõuga neid laiali ajada. Kasutades meetodeid mitmekülgset ning vastase jaoks ettearvamatult on ühelt poolt nii tulemuslikum kui ka turvalisem osalejate jaoks.

Relvastatud liikumiste vastu räägib ka asjaolu, et hiljem riiki juhtides kalduvad relvastatud liikumiste organiseerijad jääma samade väärtuste ning oskuste juurde, mis aitas neil võimule saada. Seevastu mittevägivaldsete liikumised on tavaliselt õnnestumise hetkeks enda alla koondanud suure liikmeskonna erinevatest ühiskonna gruppidest ning arendanud

17 Bartkowski, Maciej J. *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*. Lynne Rienner Publishers, 2013. Lk 347-348.

18 Chenoweth, Erica; Stephan, Maria J. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. Columbia University Press, 2011. Lk 40, 50-55 (graafikud 2.1 ja 2.2). Vaata ka lisa 3.

välja võime pidada läbirääkimisi, püsida mõõdukad ning teha vajadusel kompromisse.¹⁹ Need on kõik vajalikud oskused püsiva demokraatliku korra hoidmiseks. Lisaks sellele tunnetavad liikumistes osalenud inimesed tugevat sidet aset leidnud muutusega, mis teeb nad aktiivselt kaasa mõtlevateks kodanikeks. Siinkohal on heaks näiteks Poola Solidaarsuse liikumine. Esialgu oli tegu peamiselt tööliste õiguste eest võitleva liikumisega, kuid hiljem liitus nende eesmärkidega ka intellektuaalid ning organiseeritud religiooni esindajad. Samuti Serbias Slobodan Miloševici režiimi kukutanud Otpor kasvas välja tudengiorganisatsioonist. Need liikumised on teadlikud faktist, et kui nad ei täida enda poolt antud lubadusi, võivad nad silmitsi seista uue mittevägivaldse kampaaniaga.

1.1. Poliitilise võimu struktuur ja allikad

Selleks, et mõista, kuidas mittevägivaldse vastupanu meetodid toimivad, tuleb esmalt peatuda võimu kontseptsioonil ning mõista, mis on selle allikad ühiskonnas. Võim on üks nendest nähtustest, mida mitmed sotsiaalteoreetikud on üritanud määratleda, kuid erinevate lähenemiste vahel ei ole veel üksmeelele jõutud. Üldises plaanis peetakse seda inimeste, grupi või süsteemi võimeks mõjutada kellegi käitumist.²⁰

Varased mittevägivaldse vastupanu läbiviijad nagu Gandhi ja mitmed teised ei peatunud otseselt võimu kontseptsioonil, kuna nad rakendasid vägivallatuid meetodeid eelkõige moraalsetel kaalutlustel. Võtmeisikuks uut tüüpi lähenemise loomisel võib pidada Gene Sharpi, kes metodoloogiliselt ning sügavalt analüüsis mittevägivaldse võitluse olemust ning tehnikaid esindas uut tüüpi pragmaatilist arusaama, mille kohaselt tuleks mittevägivaldset võitlust kasutada mitte niivõrd moraalsetel kaalutlustel, vaid seepärast, et see on efektiivsem.²¹ 1973. aastal kolmeosalise köite *The Politics of Nonviolent Action* esimene osa "Võim ja võitlus" keskendub selliste mõistete nagu võim, sõda ning konflikt lahti mõtestamisele, mille tulemusena eristab ta kahte võimu mudelit: monoliitne ning pluralistlik. Monoliitse mudeli järgi kuulub võim kindlalt ning püsivalt ühiskonna tipus olevale isikule või grupile, kelle otsused määravad ülejäänud inimeste eluolu. Käskude andjaid on võimalik välja vahetada ainult veel suurema vägivallaga, näiteks revolutsiooni,

19 Bartkowski. *Recovering Nonviolent (...)*. Lk 351.

20 Martin, Brian. Power in Nonviolence Theory. *Oxford International Encyclopedia of Peace*. Oxford University Press, 2010.

21 *Ibid.*

riigipöörde või sõjaga, kuid süsteem oma olemuselt jääb samaks. Selline kuvand, mis näeb ette, et muutusi on võimalik ellu viia ainult üksikutel isikutel, kel on ligipääs võimule, sobib väga hästi diktaatoritele ning ebademokraatlikele valitsejatele, kes soovivad oma monopoolset seisundit säilitada.²²

Monoliitse kõrval olev teine mudel on pluralistlik. Erinevalt esimesest mudelist, kus võim on midagi püsivat ning tugevalt tipus olevate isikute käes, näeb Sharpi pluralistlik mudel võimu kui midagi hajutatud ning kergesti vahetuvat. Võimu mitte püsivus tuleneb tõsiasiast, et see sõltub mitme erineva ühiskonna grupi koostööst. Kuigi mõnel isikul võivad olla loomupoolest teatud isikuomadused, mis annavad talle eelise olemaks juhtpositsioonil, siis Sharpi lähenemise kohaselt ei ole ühelgi valitsejal füüsilises või vaimses mõttes rohkem võimu kui kõikidel teistel inimestel on individuaalselt ning seega peab tema võim valitsemiseks tulema väljastpoolt.²³ Tuginedes teadmisele, et valitseja võim asub temast väljaspool, tõi Sharp välja kuus poliitilise võimu allikat:

1. Autoritaarsus – positsioon anda välja käsklusi kombineerituna inimeste uskumusega, et need on legitiimsed
2. Inimressursid – mida rohkem inimesi kuuletub ning teeb koostööd valitsejaga, seda tugevamini on kindlustatud valitseja võim
3. Oskused ja teadmised – iga valitseja vajab eksperte ning oskustöölisi teatud valdkondades
4. Vaimsed faktorid – erinevad psühholoogilised ja ideoloogilised faktorid nagu kuuletumise ning allumisega seotud harjumused ja suhtumised; samuti ühise ideoloogia ning religiooni olemasolu
5. Materiaalsed ressursid – valitseja kontroll kinnisvara, maavarade, majandussüsteemi ning kommunikatsiooni- ja transpordivahendite üle määrab ära ta võimu piirid
6. Sanktsioonid – valitseja käsutuses olevate karistusvahendite/sanktsioonide hulk ning määr, mida ta saab rakendada enda alamate ning teiste valitsejate vastu²⁴

Need kuus võimuallikat on seotud väga tugevalt riigi alamate kuuletumise ning koostööga. Oma definitsioonilt peab autoritaarsus olema vabatahtlikult vastu võetud ning valitseja autoritaarsus sõltub inimeste heast tahtest, mis võib varieeruda ning seega võib varieeruda

22 Sharp. *The Politics of Nonviolent (...)*, lk 9.

23 Sharp. *Social Power and Political Freedom*. Porter Sargent, 1980. Lk 23.

24 Sharp. *The Politics of Nonviolent (...)*, lk 11-12.

ka valitseja võim.²⁵ Seega, kui alamad keelduvad koostööst, siis ei saa ka valitseja valitseda.

Lisaks võimuallikatele saab rääkida ka võimu toetussammastest. Antud mõistet kasutas esmakordselt Robert Helvey.²⁶ Sharpi definitsiooni järgi saab toetussambaid mõista kui „/.../ühiskonna sektioone ning institutsioone, mis varustavad kehtivat režiimi vajalike võimu allikatega, mis toetavad antud võimu püsimist ning laienemist.”²⁷ Nende hulgas võib välja tuua politsei, sõjaväe, bürokraatia (ehk riigi ametnikkond), hariduse, organiseeritud religiooni, meedia ja ärikogukonnaga. Iga samm sisaldab endas omakorda eelnevalt mainitud võimuallikaid. Näiteks riigiametnikkonna puhul, mis lisaks sellele, et viib ellu valitseja käsked, muutes need autoritaarseks, on tavaliselt inimressursside poolest mahukas ning seal on esindatud mitmekülgsed oskused ja teadmised. Nende võimuses on rakendada erinevaid sanktsioone, mis võib väljenduda keeldumises välja andmast teatuid lubasid, mida inimestel võib vaja minna. Riigiametnikkonna eelarve (materiaalne ressurss) tuleneb suures osas inimeste tasutud maksudest. Kui bürokraatlik süsteem peaks mingil põhjusel lakkama valitseja jaoks töötamast, siis ei kestaks pikalt ka tema võim.

Pluralistliku mudelit toetavad mitme tuntud filosoofi ning poliitika teoretiku käsitlused võimust. Thoreau nägemuse järgi on samuti kõrgeim võimukandja riigis rahvas ning igal valitsejal või riigil on ainult nii palju võimu, kui inimesed talle seda loovutavad ning võimaldavad.²⁸ Võim, mis põhineb inimeste omavahelistel suhetel, sarnaneb Foucault nägemusega võimust. Ta leiab, et võim ei ole midagi kindlat, vaid pigem seotud inimeste ning organisatsioonide vaheliste kokkulepetega.²⁹ Saksa päritolu poliitika teoretiku Hannah Arendti käsitlus võimust läheb kokku Sharpi pluralistliku mudeliga selles aspektis, et Arendt peab kellegi võimul oleku aluseks seda, et antud isiku ümber on grupp inimesi, kes tegutsevad tema nimel. Kui see inimeste grupp peaks aga kaduma, siis kaob ka antud inimese võim.³⁰ Arendti kirjeldatud grupp inimesi võib samastada toetussammastega.

25 Sharp. *The Politics of Nonviolent (...)*, lk 13.

26 Helvey, Robert. *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking About the Fundamentals*. The Allbert Einstein Institution, 2004. Lk 9.

27 Sharp, Gene. *Waging Nonviolent Conflict: 20th Century Practice and 21st Century Potential*. Extending Horizons Books, 2005. Lk 451.

28 Thoreau, Walden. Thoreau, Henry D. *Walden ehk Elu metsas*. Tallinn: Hortus Litterarum, 1994. Lk 422-423.

29 Foucault, Michel. *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 2011. Lk 293.

30 Arendt, Hanna. *Crises of the Republic. Lying in Politics. Civil Disobedience. On Violence*. Thoughts on Politics and Revolution. New York: Harcourt, Brace Jovanovich, 1973. Lk 143.

Kui igal valitsejal on täpselt nii palju võimu, kui inimesed talle annavad, siis mis kaalutlustel nad selle ära annavad? Põhjuseid selleks on mitmeid – inimesed võivad vabatahtlikult oma võimu anda valitsejale nagu näiteks demokraatlike riikide puhul või neid saab sundida seda tegema erinevate mõjutusvahenditega. Teatud määral mängib rolli ka harjumus kuuletuda või lihtsalt ükskõiksus, kuna inimesed ei usu, et nende võimuses on midagi muuta.

Kodanikuallumatuse dünaamikast ning võimu olemusest rääkides tuleb mainida 19. sajandi Ameerika orjapidamise kaotamise ning võrdõiguslikkuse poolt võitlejat Friederick Douglass (1818-1895). Ta oli ühtlasi ka esimene mustanahaline, kes kutsuti Valgesse majja tollase USA presidendi Abraham Lincolniga kohtuma. Kasvades üles orjana, kust ta pidi taluma ebavõrdset kohtlemist, vägivalda ning diskrimineerimisel, kujunes tal väga selge arusaamine kodanikuallumatuse dünaamikast leides, et “võim ise ei loovuta midagi ja ei saa seda kunagi teha. Isevalitsejate piirid on otseses seoses inimeste taluvusläävega, keda valitsetakse. Määrates kindlaks, mida inimesed on vaikides nõus taluma, saab selgeks ka ebaõigluse määr, mida nende peal rakendada saab ja seda rakendatakse seni, kuni inimesed vastu hakkavad”.³¹ Selle järgi ei eksisteeri sellist nähtust nagu rõhuv võim või võim, mis võtab kellegi õigused ära. Inimesed ise seavad rõhumise piirmäära ning nende peal rakendatav ülekohus jätkub seni, kuni inimeste kannatus katkeb ning nad otsustavad vastupanu osutada. Sarnaselt Douglassese nägi ka Gandhi, et inimesed ise muudavad oma tegevusega valitsuse legitiimseks ning seeläbi taastoodavad süsteemi, mis neid rõhub.

Sharpi pluralistlik mudel järeldeb, et igal inimesel on täpselt ühepalju võimu. Need, kes juhivad riiki, toetuvad suurel hulgal erinevatele võimuallikatele, mis on neile kättesaadavad tänu inimestele, kes teevad antud režiimiga koostööd ning kuuletuvad seadustele muutes antud süsteemi seeläbi legitiimseks. Kui inimesed teadvustavad endale, et oma tegevusega hoiavad nad režiimi toimimas ning seejärel lakkavad täitmast oma rolli, siis kaob ka valitseja võim. Koostööst keeldumist ei saaks pidada nii väga võimu õõnestamiseks, pigem on see inimeste teadlikuks muutumine nende enda käes olevast võimust. See on teadlik otsus oma tegevusega mitte võimaldada neid rõhuval režiimil võimul püsida. Sarnaselt võimul olevate režiimidega ei ole ka mittevägivaldsed liikumised monoliitsed – oma tegevuses toetuvad nad isikutele, kelle lojaalsus võib erinevate tegurite

³¹Douglass, Friederick. *West India Emancipation Speech*. New York, August 3, 1857.

tagajärjel nihkuda ning lõppkokkuvõttes saadab edu seda poolt, kes on kõige efektiivsem oma vastase eraldamisel tema toetussammastest.³²

1.2. Mittevägivaldse liikumise meetodid

Strateegiate ning taktikate tähtsusest on kirjutanud Hiina kindral Sun Tzu juba 500 aastat e.m.a teoses "Sõjakunst". Tema tähelepanekud on rakendatavad ühtmoodi nii sõjategevuses kui ka mittevägivaldsete liikumiste puhul. Kodanikuallumatuse idee läheb suuresti kokku Tzu tähelepanekuga, et sõjas tuleks vältida kohti, kus vastasel on eelis ning rünnata seal, kus vastane on kõige nõrgem.³³ Vabadusliikumine, mis otsustab relvastatud vastupanu kasuks, alustab paratamatult võitlust väljal, kus vastasel on selge eelis, kuna rõhuva režiimi kasutuses on üldjuhul sõjavägi ning politseijõud. Lisaks sellele on vägivaldse vastupanu taktikad piiratud selle poolest, kes neid rakendada saavad ning vahendite kasutushulga poolest, samas, kui strateegiline mittevägivaldne võitlus võimaldab inimestel panustada rahumeelsema ühiskonna loomisesse hoolimata nende vanusest, soost, haridusest või majanduslikust staatusest.

Sharpi toob oma 1973. aastal avaldatud nimekirjas välja 198 erinevat meetodit, mida inimesed erinevatel tasanditel rakendada saavad. Need jaotuvad kolme gruppi:

1. Protest ja mõjutamine: protestid, sümbolid, rongkäigud, petitsioonid, formaalsed avaldused, blogimine, teater ning muusika, surnute austamine ja avalikud kogunemised, karikatuurid, plakatid, sümboolsete värvide kasutamine jpm.
2. Koostööst keeldumine: esineb sotsiaalsel, majanduslikul ning poliitilisel tasandil sh boikotid, tööliste streigid, ebaausate valimiste boikoteerimine, kodanikuallumatus, töötamisest keeldumine.
3. Sekkumine: näljastreigid, blokaadid tänavatel, haaramised.³⁴

Pädev strateegiline planeerimine eeldab lisaks arusaamist konfliktisituatsioonist endast ka sügavamat mõistmist antud tehnika efektiivsusest, peamistest mittevägivaldse võitluse omadustest ning kasutusel olevatest meetoditest.³⁵ Neid meetodeid saab kasutada selleks, et sümboolselt protestida, lõpetada koostöö või segada valitseva süsteemi toimimist. Protesti

32 Chenoweth; Stephan. *Why Civil Resistance (...)*, 2011. Lk 82.

33 Tzu, Sun. *The Art of War*. Allendale Online Publishing, 2002. Lk 23.

34 Sharp, Gene. *The Politics of Nonviolent Action: The Methods of Nonviolent Action [II]*. Porter Sargent, 1973.

35 Sharp. *Waging Nonviolent Struggle (...)*, lk 48.

ning mõjutamiseetodite eesmärgiks on tõmmata inimeste tähelepanu teatud teemadele, selgitada neile antud liikumise põhjuseid ja eesmärgid ning seeläbi neid sinna kaasata. Need ei piirdu ainult verbaalselt enda arvamuse väljendamisega, kuid jäävad koostööst keeldumise ning sekkumise piirile. Koostööst keeldumine on teine aste ning sinna alla kuulub kokku 102 meetodit nagu erinevad boikotid, streigid, tööle mitte ilmumine, keeldumine teatud maksude maksmisest ning ka rahvusvahelised embargod. Koostööst keeldumine tähendab, et vastupanu võitlejad loobuvad teadlikult koostööst kehtiva režiimiga majanduslikul, sotsiaalsel või poliitilisel tasandil või alustavad teatud viisil uut tüüpi koostööd.³⁶ Need teod võivad olla nii spontaansed kui ka plaanitud ning nii seaduslikud kui ka ebaseaduslikud. Seeläbi lakkavad nad toetamast kehtivat süsteemi ning väheneb ka antud võimu legitiimsus. Kolmas grupp meetodeid sekkuvad otseselt süsteemi toimimisse ning seeläbi võivad tuua kiiremaid muutusi, kui lihtsalt koostööst keeldumine. Neid meetodeid on tavaliselt vastupanuliikumistel raskem hoida toimimas ning samas ka süsteemil vastu seista. Eelpool nimetatud meetodite edukas toimimine eeldab toimivat strateegiat.

Oluline faktor muutmaks mittevägivaldne võitlus veelgi efektiivseks on taktikate kasutamine nii, et need kõnetaksid liikumises osalejaid. Üks võimalus, kuidas seda teha, on kasutada loovat lähenemist ning huumorit. Pealtnäha väiksed vastupanu aktid võivad õigesti läbi viiduna avaldada väga laiaulatuslikku mõju. Näitena saab välja tuua Zimbabwe, kus näitlejad Anthony Tongani ja Silvanos Mudzvova lavastasid enne 2008. aasta valimisi näidendi *The Final Push*. Näidend kujutas humoorikas võtmes Mugabe-sarnase esimehe ning opositsiooni liidri omavahelist võitlust poksimatšis. Võimude jaoks oli antud näidend ilmselgelt vastuvõetamatu, kuna kujutas nende arvates Mugabet väga lugupidamatult. Politseiriigile kohaselt Tongani ja Mudzvova arretereeriti. Vanglas olles käskis politsei neil oma etendust aga korrata kokku 12 korral kahe päeva jooksul. Ettekäändeks tõid nad vajaduse välja selgitada, kui sobimatu antud näidend ikkagi on. Salapolitsei meelepahaks leidsid valvurid paljud kohad teatritükis väga meelelahutuslikud. Kuigi Robert Mugabe hoidis võimust kinni isegi pärast kaotust 2008. aasta valimistel, jätkab Tongani koos kolleegidega Mugabe seadusetusele käitumisele vastu astumist läbi teatrikunsti ning huumori.³⁷

36 Sharp. *Waging Nonviolent Struggle (...)*, lk 54.

37 Crawshaw, Steve; Jackson, John. *Small Acts of Resistance: How Courage, Tenacity, and Ingenuity Can Change The World*. Union Square Press, 2010. Lk 145-146.

1.3. Identiteedi loomine massiliikumistes

Lisaks kultuurilistele ning ajaloolistele eripäradele, mis eksisteerivad iga liikumise puhul, on oluline roll mittevägivaldse võitluse juures identiteedil. Seejuures saab rääkida nii kollektiivsest ehk grupi kui ka personaalsest identiteedist.³⁸ Kollektiivse identiteedi üks kõige esile tõusvam vorm on rahvuslus, mille omavahelist seost mittevägivaldse liikumisega on uurinud sügavamalt Lee A. Smithey. Ta leiab, et ühelt poolt on rahvuslus võimas vahend mobiliseerimaks inimesi liitumast mittevägivaldse liikumisega, kuid sama tugevalt on võimalik rahvuslust liikumise käigus vormida ning ümber kujundada. Kollektiivne tegevus võib kaasa tuua uusi identiteedi vorme või kindlustada neid, mis on juba varasemalt eksisteerinud.³⁹ Üldjuhul on identifitseerumine grupiga tugev, kui selle liikmelisuse kriteeriumid, tegevused, eesmärgid, normid, väärtused või ressursid on vastavuses personaalse mina konstruktsiooni samade omadustega. Vastasel juhul leiab aset dissotsiatsioon ning assotsieerumine teiste gruppidega. Võitlus ühise vaenlase vastu on ühelt poolt ka võimalus ületada etnilised, usulised ja teised erinevused muutes ühiskonna rohkem integreerituks.⁴⁰ Mõningatel juhtudel võivad kerkida varasemad erimeelsused pärast eesmärkide saavutamist taas esile.

Teun A. van Dijk, kes on lähemalt uurinud identiteedi ideoloogilises raamistikus, peab oluliseks rõhutada grupi identiteedi dünaamilisust, mis tuleneb sellest, et grupisesed hoiakud võivad aja jooksul muutuda.⁴¹ Üldised ideoloogilised printsiibid võivad püsida samad suhteliselt pika perioodi vältel nagu näiteks mittevägivaldse liikumiste puhul jäädakse oma tegevuses truuks põhimõttele saavutada oma eesmärgid vastast füüsilist vigastamata, kuid konkreetsed hoiakud on sõltuvuses poliitilise olukorrast, vastase tegevusest ning senise tegevuse tulemuslikkusest.

Üks viis, kuidas kollektiivseid identiteete tugevdada või mõjutada vastupanu liikumiste käigus, on seotud taktikatega, mis kasutusse võetakse. Üldjuhul kalduvad organiseerijad valima taktikaid, mis väljendavad või peegeldavad liikumises osalejate ühist identiteeti, uskumusi ja kogemusi.⁴² Sümbolne tähendus võib väljenduda näiteks traditsioonilise riietuse kandmises või tüüpiliste tantsude inkorporeerimine mittevägivaldsete meetoditega

38 Dijk, Teun A. van. *Ideoloogia*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005. Lk 144.

39 Smithey. Identity Formation In Civil Resistance Struggles. *Recovering Nonviolent History (...)*, 31.

40 Smithey. *Recovering Nonviolent (...)*, lk 34.

41 Dijk. *Ideoloogia*. Lk 146.

42 Smithey. *Recovering Nonviolent (...)*, lk 40.

nagu näiteks *toyi-toyi* tants, mis oli oluline demonstratsioonide osa Lõuna-Aafrikas ja Zimbabwe, kust see ka algselt pärit on. Liikumistel kujunevad tavaliselt välja ka kindlad värvid ning sümbolid, millega inimesed saavad identifitseerida ning nende kandmisel väljendada enda osalust liikumises.

2. Mittevägivaldne võitlus Lõuna-Aafrikas

Mittevägivaldsel liikumisel on olnud oluline roll Lõuna-Aafrika ajaloos alates 20. sajandi algusest ning seda just võitluses rassiliselt diskrimineerivate seaduste vastu. Mitmete erinevate huvigruppide põrkumine etnilisel tasandil on olnud iseloomulik Lõuna-Aafrikale alates valgete asunike saabumisest ning hõimkondade tasemel ka enne seda. Püsiva eurooplaste asustuse algust Lõuna-Aafrikas märgib Hollandi Ida-India Kompanii poolt rajatud asundus 1652. aastal Hea Lootuse neeme juurde, mille esimeseks ülemjuhatajaks on Jan van Riebeeck. Kuni 1795. aastani saabub sinna üha rohkem asunikke Hollandist, Saksamaalt ja Prantsusmaalt, kellest ajapikku kujuneb omaette afrikaanerite rahvus. Neid eristas teistest valgetest immigrantidest omapärane keel, usuline kuuluvus, sotsiaalsed võrgustikud ja teistmoodi ajalooline teadlikkus, mis tekitas tugevat võõristust teiste gruppide poolt.⁴³ Eristumist aitas süvendada ka see, et enamus afrikaanerid elasid ja töötasid peamiselt maapiirkondades, samal ajal kui inglise keelt kõnelevad immigrandid kogunesid linnadesse. Viimased hakkasid antud piirkonna vastu tundma huvi 18. sajandil ning järgneva sajandi jooksul intensiivistusid brittide püüdlused majanduslikult enda huve esile tõsta, mis põhjustas konflikte seal juba mitmendat põlve elavate afrikaanerite vahel, kes samuti soovisid endale kohta kindlustada Lõuna-Aafrikas tehes seda tihtipeale pärismaalaste poolt asustatud maadele tungides. Nende omavahelise võimuvõitluse käigus kannatasid eelkõige suurt vastupanu osutanud kohalikud hõimud.

1910. aasta Aafrika Uniooniga loodi lõpuks ühine riik, mis geograafiliselt ühendas erinevaid piirkonnad nagu Kapi koloonia, Natal, Transvaal ja Oranje Vaba Riik, kuid ühise rahva tekkest oli tol perioodil veel väga vara rääkida. See-eest iseloomustab seda erinevate rahvusgruppide organiseerumine – 1912. aastal asutati Lõuna-Aafrika Rahvuskongress (hiljem lihtsalt Aafrika Rahvuskongress ehk ANC) ning 1914. aastal afrikaanerite Rahvuspartei kindral J. B. M. Hertzogi juhtimisel. ANC-st kujunes peamine organisatsioon, mis võitles mustanahaliste õiguste eest ja seda juba enne 1948. aastal rakendama hakatud apartheidi aega.

43 Thompson, Leonard. *A History of South Africa*. Yale University Press, 1995. Lk 112.

Diskrimineerivate seaduste keskkonnas kujunes Gandhil välja mittevägivaldse filosoofia, mis põhines suures plaanis kannatlikkusel ning meelekindlusel. Peamiseks meetodiks oli diskrimineerivate seaduste eiramine ning valmisolek ilma vastupanuta tagajärgedega silmitsi seista.⁴⁴ Diskrimineerivate seaduste hulka kuulus muuhulgas 1907. aastal sisse viidud seadus Transvaalis, mis kohustas end registreerima ning andma oma näpujälje kõikidel seal elavatel indialastel. Tuhanded mehed ning naised vangistati oma passide puruks rebimise tõttu ning teiste väikeste rikkumiste tõttu. See tundus täiesti aktsepteerimatu India kogukonnale ning Gandhile, kes korraldas selle vastukaaluks oma esimese mittevägivaldse kampaania, mis sisaldas rahumeelset boikoteerimist, registreerimiskaartide põletamist ning ilma vastupanuta selle eest määratud karistuse kandmist. See suutis saavutada teatud eesmärgid, kuid mitte piisavalt ning aja möödudes lisandusid uued piiravad seadused, mis muuhulgas taastas kohustusliku iga-aastase maksu Lõuna-Aafrikas viibimise eest ning ei tunnistanud India kommune kohaselt sõlmitud abielusid. Uue kampaaniaga liitusid ka juba naised ning kaevanduspiirkondades töötavad indialased, kes ületasid protesti märgiks Natali ja Transvaali piiri ilma vastava loata ning Gandhi juhtimisel plaanisid marssida mitme tuhande osalejaga Durbanisse, et oma õigusi nõuda. Rikkamad India kaupmehed varustasid rongkäigus olevaid protestijaid vajaliku toidu ja joogiga ning kogu ettevõtmine oli väga hoolikalt läbi öeldud. Marss Durbanisse oleks aga sattunud samale ajale, kui valgete raudteetöötajate streik ning Gandhi otsustas oma protestrongkäigu edasi lükata kinnistades veel ühe *satyagraha* põhimõtetest: mitte ära kasutada oma vastase raskendatud olukorda.⁴⁵

Gandhi mittevägivaldse võitluse filosoofia leidis palju toetust ka mujal Aafrikas. Malawis, Sambias ning Rodeesias (praegune Zimbabwe) esinesid väiksearvulised, kuid arvestatavad India kogukonnad. Nad pidasid Gandhi kriitikat India kapisüsteemi kohta ühelt poolt radikaalseks, kuid samas väga ajakohaseks.⁴⁶ Poliitilises plaanis oli mittevägivaldse liikumise filosoofia samuti esindatud erinevate parteide tegevuses näiteks Põhja-Rodeesias (praegune Sambia) tegutsenud Ühinenud Rahvuslik Iseseisvuspartei.⁴⁷

44 Welsh, Frank. *A History of South Africa*. Harper Collins Publishers, 1998. Lk 378.

45 *Gandhi & South Africa*. Koostanud Shanti Sadiq Ali. Hind Pocket Books, 1994. Lk 12.

46 Dotson, Floyd; Dotson, Lillian O. *The Indian Minority of Zambia, Rhodesia, and Malawi*. Yale University Press, 1968. Lk 104.

47 *Ibid.*, lk 237.

2.1. Apartheidi väljakujunemine

1948. aasta valimiste eel tundsid paljud valged Lõuna-Aafrikas end ohustatuna mustanahaliste kasvavatest püüdlustest olla poliitilises plaanis rohkem esindatud. NP rassilise poliitika platvorm tugines suuresti sellele hirmule ning pakkus väga konkreetset lahendust: rasside täielik eraldamine, mis afrikaani keeles kandis nime *apartheid*. Seni olemasolevad reservaadid mustanahalistele kujunesid püsivalt eraldiseivateks bantude kodumaadeks ehk bantustanideks, eraldatud oleks haridus kõikidele rassidele kõikides kooliastmetes; elamine, töötamine ja reisimine linnades toimuks segregeerituna. Samuti ei pidanud nad vajalikuks hoida alles mustanahaliste ametiühinguid, kuna tööliste õiguste eest oleks hakanud seisma valitsus. Senine väga minimaalsel tasandil eksisteerinud pärismaalaste esindatus valitsuses kolme valge esindaja näol oleks samuti kaotatud.⁴⁸

Apartheidi “eraldiseisva arengu” süsteem, nagu seda tavaliselt kirjeldatakse, ei sündinud äkitselt 1948. aastal, mil võimule sai Rahvuspartei (National Party ehk NP) eesotsas Daniel F. Malaniga (1874-1959). Ideeliselt toetus apartheid eelnevate valitsuste poolt rakendatud segregatsioonipoliitikale, kuid uue elemendina soovis NP riigis olevatele väljakutsetele vastu minna veelgi rangema rassipoliitikaga, et taastada Ühinenud Partei valitsuse ajal (1934-1948) aset leidnud teatud autoritaarsuse lödvenemine.⁴⁹ Segregatsioonipoliitikat oli rakendatud Natali piirkonnas alates koloniaalvõimu kehtestamise ajast ning sel ajal oli mustanahalistele loodud protektoraatide eesmärk pakkuda kaitset ekspluateerimise eest.⁵⁰ 20. sajandi alguseks domineeris piirkonnas osaliselt Briti koloniaalvõim ning teisalt buuri asunike kogukonnad. Kuni 1948. aastani rakendatud segregatsiooni poliitika ning pärast seda rakendatud apartheidisüsteemi eesmärgiks ei olnud mitte ainult luua rassiliselt eraldatud ühiskonda, vaid reguleerida, kuidas mitte-eurooplased kaasatakse uude ühiskonda. Üldjoontes olid majanduslikus plaanis kohalike inimeste töökaed hindamatult vajalikud farmides ning kaevandustes, kuid poliitiliselt püüti neid nii palju kui võimalik kõrvale jätta.⁵¹

Briti imperiaalvõimude ning afrikaanerite majanduslik ja poliitiline tegevus oli loonud sügavad juured valgete domineerimisele antud piirkonnas ning tänapäeva Lõuna-Aafrika

48 Harrison, David. *The White Tribe of Africa*. Ariel Books, 1985. Lk 140.

49 Beinart, William. *Twentieth Century South Africa*. Oxford University Press, 1994. Lk 138.

50 Welsh. *A History (...)*, lk 414.

51 Beinart. *Twentieth Century (...)*, lk 5.

ala on suures jaos kujunenud just 19. sajandi valgete asunduste mõjul. Juba 1904. aasta rahvaküsitluse ajal olid inimesed jagunenud kindlatesse rassigruppidesse: mustanahalised (kirjanduses välja toodud ka kui aafriklased), värvilised (kasutatakse ametliku terminina segunenud päritoluga inimeste jaoks ning erinevalt Ameerika Ühendriikidest ei ole sel halvustavat varjundit), indiaalased ja valged, kes ei ole demograafilises plaanis olnud kunagi domineerivad. 1904. aasta küsitluse ajal moodustasid valged umbes ühe viiendikku 5,2 miljonilisest rahvaarvust, mis on ühtlasi ka proportsionaalselt suurim osakaal, mis valgetel on kunagi olnud Lõuna-Aafrikas.⁵² Lisaks eelpool mainitud neljale rassigrupile eksisteerisid igas kategoorias omakorda jagunemised ning seda eriti mustanahaliste seas. Hoolimata afrikaanerite ja Briti immigrantide vastastikkusest umbusust ja antipaatiast abistasid nad üksteist kriitilistes olukordades, kui esinesid konfliktid kohalikega. See tulenes arusaamast, et oma tsiviliseeritud päritolu ja nahavärvuse tõttu kuuluvad nad automaatselt ülemuslikku rassi, mis õigustas mustanahaliste maa omandamist ning nende kasutamist tööjõuna.⁵³ Apartheidisüsteem on seotud tugevalt afrikaanerite identiteediga, mille tippphetkeks oli 1938. aasta, mil möödus 100 aastat *voortrekker*'ite poolt andud vande andmist Vere lahingu eel.⁵⁴ Distinktiivse afrikaanerite identiteedi juurde kuulus lisaks ühisele ajaloolistele mälule ka omapärane keel, usuline kuuluvus ning uskumus äravalitud rahva staatusesse.

Aafrika Uniooni loomise järel 1910. aastal tõusis esile kahte erinevat suunda esindavad poliitilised parteid, mis püsisid kuni 1960. aastani.⁵⁵ Üheks suunaks oli rahvuslik lähenemine, mis toetus täielikult kas inglise või buuri valijaskonnale rõhutades just antud grupi traditsioone ning majandusikke ja kultuurilisi vajadusi. Teist laadi parteid olid lepitava lähenemisega selles suhtes, et nad ei pannud nii suurt rõhku valgete kultuurilistele erinevustele, vaid keskendusid erinevate huvide lepitamisele valijaskonna seas lootes sellega saada valijaid mõlemast keelegrupist erinevalt rahvuslastest.

Selleks, et saavutada ülekaal valimistel ning võita Jan Smutsi Ühinenud Parteid vajab NP 28 lisakohta, mida paljud isegi NP-siseselt ei pidanud võimalikuks. Smutsile sai saatuslikuks aga ühelt poolt 1909. aastal vastu võetud valimisklausel, mille järgi oli võimalik maapiirkondades kindlustada endale koht parlamendis palju vähemate häältega

52 Beinart. *Twentieth Century (...)*, lk 4-5.

53 Thompson. *A History (...)*, lk 122.

54 Welsh. *A History (...)*, lk 414.

55 Stultz, Newell M. *Afrikaner Politics in South Arica, 1934-1948*. University of California Press. Lk 2-3.

kui linnades ning teiselt poolt hiljuti muudetud valimisringkondade piirid, millest paljud hääletajad ei olnud teadlikud. Selle tulemusel oli Smuts sunnitud tunnistama kaotust saades kokku 65 parlamendikohta võrreldes NP ning Afrikaaneri Partei ühiselt saadud 79 kohaga, kuigi protsendiliselt sai Smutsi Ühinenud Partei ligi 50 protsenti häälest ning NP 40 protsenti.⁵⁶ Samas rõhutab Stultz, et NP võit 1948. aasta valimistel ei olnud nii dramaatiline ja ootamatu, kui seda on varasemalt kirjeldatud,⁵⁷ Smutsi lüüasaamine valimistel kombineerituna kahe Ühinenud Partei kõige tugevama ministri surmaga järgneva poole aasta jooksul märkis ühe ajastu lõppu ning algust poolt sajandit kestnud rõhumisele ning segadusele.⁵⁸

Olles saavutanud esmakordselt parlamendi, mis moodustus täielikult afrikaaneritest, asus Malan oma valitsusega vastu võtma seadusi, mis muutsid apartheidipoliitika tegelikkuseks. Samas ei olnud NP-l võimule saades olemas väga fikseeritud plaani – ideeliselt oldi pühendunud ühtsusele ning vastanduti imperialismile ja kommunismile, kuid järgnevate kümnendite jooksul kujunenud legislatiivne programm oli jooksvalt mõjutatud võistlevatest huvidest partei siseselt, teatud määral juhuslikkusest ning kriisidest, samuti ka opositsiooni tegevusest.⁵⁹ Üldjoontes lähtuti uute seaduste puhul neljast printsiibist.⁶⁰ Esiteks jagati Lõuna-Aafrika elanikud nelja juba varasemalt eksisteerinud rassilisse gruppi: valged, värvilised, indialased ja aafriklasted. 1950. aastal vastu võetud Rahvastiku Registreerimise Akt kohustas kõiki inimesi end registreerima ning kandma kaasas isikut tõendavat kaarti, mis märkis ära nende rassilise kuuluvuse. 1952. passiseaduste järgi pidid kõik üle 16 aastased mittevalged mehed kaasas kandma passi väljaspool piirkonda, kuhu nad registreeritud olid. Kõigil valgetel mitte ainult politseil oli õigus kontrollida passi olemasolu igal ajahetkel ning suutmatust esitada passi lõppes tavaliselt arreteerimisega. See sai üheks vihatumaks seaduseks mustanahaliste seas. Teise põhimõtte järgi oli valgetel kui tsiviliseeritud rassil õigus täielikule kontrollile riigi üle. Kolmas põhimõte pidas valgete huvisid olulisemaks kui teiste rasside omi, mis õigustas neile ka samaväärsete tingimuste mitte loomist. Neljandaks, määrati ära, et valged moodustavad ühise grupi hõlmates nii afrikaani kui inglise keelt kõnelejaid, kuid mustanahalised jaotati mitmete erinevate rahvusgruppide järgi nagu suulud, koosad ja tswaanad. Rasside eraldamine eraelus oli samuti riiklikul tasandil määratletud – Segaabielude Keelu Akt 1949. aastal ning

56 Harrison. *The White Tribe* (...), lk 142.

57 Stultz. *Afrikaner Politics* (...), lk 6.

58 Welsh. *A History* (...), lk 428.

59 Beinart. *Twentieth Century* (...), lk 139.

60 Thompson. *A History* (...), lk 190

Ebamoraalsuse Akt 1950. aastal, muutis abielud ning seksuaalsuhted valgete ning ülejäänud mitte-eurooplaste vahel seadusega karistatavaks. Perekondade lagunemised, mis nendest seadustest tulenesid, viisid mitmete sotsiaalprobleemideni.

Linnastumisprotsessi käigus kadusid maapiirkondades eksisteerinud kogukonnad ning eluviisid. Üleminek oli suhteliselt keeruline, kuna linnades olevad keerulised tingimused ei suutnud pakkuda vajalikku kindlustunnet. Ideeliselt lahendati probleem sellega, et ülejäänud rassidele eraldati 13% riigi pindalast, kuhu plaaniti koondada miljonid mustanahalised, et nad saaksid seal eraldi areneda.⁶¹ Kuid samas olid mustade tööjõudu vaja linnades, kuhu nad hakkasid suurel hulgal koonduma, kuna eraldi loodud piirkonnad pakkusid vähe võimalusi enda pere ära elatamiseks.

Lisaks uutele rassilistele seadustele viidi läbi ka puhastus erinevates riigiaparaadi valdkondades, nagu politsei ja sõjavägi. Osakonnas, kus tegeleti pärismaalastega, vahetati välja vanemad suhteliselt liberaalsete vaadetega riigitöötajad, mis andis eelised afrikaaneritele.⁶² NP valitsus julgustas riigiaparaadi töötajaid liituma afrikaani organisatsioonidega nagu Broederbond ja Ossewabrandweg. Broederbond oli 1918. aastal loodud organisatsioon, mis rõhutas afrikaanerite rahvuslust ning tegeles selle nimel, et suurendada afrikaanerite osalust erinevates ühiskonna valdkondades nagu majandus, haridus, sport, religioon ja poliitika. Esialgu tegeles ta salaorganisatsioonina ning selle liikmed ei olnud avalikult teada. Broderbondil oli oluline roll apartheidi kujunemisel ning selle rakendamisel hiljem.

Apartheidi ajal olid valgete ning ülejäänud rasside kokkupuutepunktid minimaalsed piirdudes üldjuhul ainult sel määral, kui mustanahalised oma teenuseid koristajate, aednike ning teenijatena pakkusid. Valged ei olnud igapäevaselt tunnistajaks sellele, milline oli ülejäänud riigi elanike tegelik elu, mis toetas omakorda rõhuva grupi moraalselt õigustust antud riigikorraks. Sellest hoolimata olid nad arvamusel, et nad teavad paremini enda maal elavaid teisi rasse kui mõistmatud välismaalased, kelle kriitika apartheidi vastu põhines nende arvates valedel. Valged nägid endas kui Lääne väärtuste kaitsjaid ning tehnoloogilise ühiskonna ja tsivilisatsiooni toojaid.⁶³

61 Cooper, Frederick. *Africa Since 1940: The Past of the Present*. Cambridge University Press, 2002. Lk 144.

62 Welsh. *A History (...)*, lk 429.

63 Beinart. *Twentieth Century (...)*, lk 178.

2.2. Mittevägivaldne võitlus 1950ndatel

ANC oli alates oma asutamishetkest 1912. aastal peamine organisatsioon, mille kaudu mustanahalised oma õiguste eest võitlesid.⁶⁴ Esimestel aastakümnetel moodustasid selle liikmeskonna aga peamiselt haritud ning keskklassi kuuluvad mustanahalised jättes välja suure enamuse, kes kuulusid tööliklassi. Nihe toimus 1950ndate alguses, mil ANC ja Lõuna-Aafrika India Kongress organiseerisid suuremas plaanis vastuhaku kampaania diskrimineerivate apartheidi seaduste vastu. Vastuhaku kampaania hõlmas endas erinevaid mittevägivaldse võitluse vorme seal hulgas boikotid, streigid ja liikumispasside põletamine ning leidis suurt toetuspinda ühiskonnas. Kampaania ei kestnud aga väga pikalt – mitmes linnas, sealhulgas Port Elizabethis, East Londonis, Kaplinnas ja Johannesburgis, puhkesid tänavarahutused, mille tagajärjel kuulutas ANC 1953. aastal kampaania lõppenuks. Hoolimata sellest erinevad vastupanu vormid jätkusid. 1950ndatel võis täheldada ka juba varaseid sabotaažiakte, mille hulka kuulus näiteks suhkrurooväljade põletamine, mis oli oluline sissetulekuallikas valgetele farmeritele. Kuigi 1952. aasta Vastupanu Kampaania ei viinud rõhuvate seaduste kaotamiseni ning rahulolematuks jäid nii vanad konservatiivid kui ka noored radikaalid, siis tõusis ANC esile pärast antud sündmusi palju tugevamalt, mis väljendus eelkõige liikmeskonna neljakordistumises nii linna- kui ka maapiirkonna elanike poolest.⁶⁵

Teine oluline sündmus 1950ndatel oli 1955. aastal Johannesburgi lähedal Kliptownis ANC, Ametiühingute Kongressi ja teiste vastupanuorganisatsioonide poolt koostatud Vabaduse Harta vastuvõtmine. Vabaduse Hartast kujunes ANC poliitilise vaadete ning nõudmiste aluspõhi, millele toetuti 1990ndatel, kui asuti looma rassiliselt võrdset ning demokraatlikku Lõuna-Aafrikat. Selle koostajad kogusid märkmeid üle terve maa uurides, mis on inimeste peamised probleemid ning millist riiki nad tegelikult sooviksid. Vabaduse Harta algab sõnadega “Lõuna-Aafrika kuulub kõikidele, kes siin elavad, nii mustadele kui ka valgetele ja ühelgi valitsusel ei ole õigust võtta endale võimu, kui selline ei ole rahva tahtmine”⁶⁶, millele järgneb nimekiri peamistest vabadustest ning õigustest, mida sooviti. Sinna hulka kuulusid muuhulgas võrdsus seaduse ees, õigus hääletada ja töötada ning saada õiglast

64 Zunes, Stephen. The Role of Non-Violent Action in the Downfall of Apartheid. *The Journal of Modern African Studies*. Vol. 37, Nr. 1 (Mar., 1999). Lk 139.

65 Welsh. *A History (...)*, lk 433. Veel 1949. aastal oli ANC liikmeskond veidi alla 3000. Lk 431.

66 The South Africa Reader. Lk 320. “/.../ That South Africa belongs to all who live in it, black and white, and that no government can justly claim authority unless it is based on the will of all the people; /.../”

palka tehtud töö eest. Samuti miinimumpalga, makstud puhkuse ning töötustoetuse fikseerimine, tasuta arstiabi ning haridus. Nende nõudmiste puhul lähtuti ideedest, mis domineerisid tol hetkel Euroopa ning Põhja-Ameerika liberaalsetes ringkondades.⁶⁷ Harta sisaldas ka teatud sotsialistlikke elemente (maavarade kuulumine rahvale kui tervikule ning maa jagamine inimeste vahel, kes selle eest töötavad), mida valitsus kasutas ettekäändena, et tembeldada kogu dokument kommunistliku riigi plaaniks.⁶⁸ NP oli võtnud 1950. aastal vastu "Kommunismi Mahasurumis Akti", mille kohaselt sai kommunismiks pidada igat katset, mis üritas kaasa tuua poliitilist, majanduslikku või sotsiaalset muutust. See läbi oli valitsusel ettekäändena maha suruda iga tegevus, mis oli neile vastumeelt.⁶⁹

Apartheidi valitsus ei olnud ainus, kellele Vabaduse Harta meelt mööda polnud. See tõi välja järjest süvenevad erimeelsused ka ANC-siseselt. Koostamisel kaasati sinna lisaks aafriklastele ka indialased, värvilised ja valged, mis mõnedele ANC liikmetele tundus vastuvõetamatu. Erimeelsused kulmineerusid uue poliitilise partei Pan-Aafrika Kongressi (Pan-African Congress ehk PAC) loomisega 1959. aastal, mille eesotsa tuli radikaalsemate vaadetega Robert Sobukwe. Uus partei koosnes ainult mustanahalistest erinevalt rassiliselt mitmekesisest ANC-st. PAC vaadete järgi saab vabanemine rõhuvast korrast saabuda ainult läbi mustanahaliste juhitud võitluse sotsialistliku ja demokraatliku riigi nimel.⁷⁰ Antud küsimus lahutas rahvuslikud jõud pikaks ajaks omavahel konkureerivateks osadeks, kuid ANC staatus kui peamine rahvuslaste organisatsioon püsis terve apartheidi jooksul ning ka pärast seda.⁷¹

2.2.1. Üleminek relvastatud vastupanule

Valitsus reageeris jätkuvatele meeleavaldustele üha suurema jõu kasutusega, mis kulmineerus 1960. aastal Sharpeville'i politseijaoskonna ees toimunud verevalamisega, mille käigus hukkus 67 mustanahalist ning haavata sai 186, kellest enamus said kuulihaava selga. Seda sündmust võib pidada oluliseks pöördepunktiks apartheidi vastases võitluses

⁶⁷ Thompson. *A History (...)*, lk 208.

⁶⁸ Chazan, Naomi; Mortimer, Robert; Ravenhill, John; Rothchild, Donald. *Politics and Society in Contemporary Africa*. Lynne Rienner Publishers, 1988. Lk 398.

⁶⁹ Welsh, Frank. *A History (...)*, lk 445.

⁷⁰ Barber, James. South Africa: The Search for Identity. *International Affairs*. Vol. 70, Nr. 1 (jaan. 1994). Lk 70.

⁷¹ Chazan; Mortimer; Ravenhill; Rothchild. *Politics and Society (...)*, lk 398.

Lõuna-Aafrikas. Sharpeville'i intsidendi järel leidsid aset järgnevate nädalate jooksul tööseisakud ning häiritus erinevates valdkondades üle terve riigi, millele valitsus vastas eriolukorra väljakuulutamise ja kuulutas ebaseaduslikuks streikide ning meeleavalduste peamised korraldajad ANC ja PAC. Valitsuse äärmine julmus ning vägivald protestijate vastu viis aga ANC ning hiljem PAC juhtkonna arusaamisele, et erinevalt Indiast ei ole neil võimalik jõuda oma eesmärkideni mittevägivaldsete meetoditega.⁷² Seega oli Lõuna-Aafrika puhul otsus loobuda mittevägivaldsest võitlusest pigem kaalutletud analüüsi tulemus. Nelson Mandela enda sõnade järgi 1964. aasta Rivonia kohtuprotsessil, kus teda süüdistati sabotaažis ning mille tulemusena määrati talle eluaegne vanglakaristus, oleks see olnud ebarealistlik ning vale ANC juhtkonna poolt nõuda inimestelt mittevägivaldsete meetoditega jätkamist ajal, mil valitsus jätkuvalt reageerib jõuga inimeste rahumeelsetele nõudmisele.⁷³

ANC oli tõepoolest 1960. alguseni hoidunud relvastatud võitlusest hoolimata sellest, et osades ringkondades oli korduvalt käinud läbi idee moodustada relvastatud vastupanuüksused. Mittevägivaldse võitluse traditsioon ANC-s oli aga väga tugev – mõnede liikmete jaoks oli vägivaldast hoidumine pragmaatiline otsus leides, et antud tingimustes ei oleks selle kasutamine mõttekas, kuid suure enamuse jaoks oli see eelkõige põhimõtte küsimus.⁷⁴ Kuid nagu varasemalt välja toodud, siis vägivaldast hoidumine ei tähenda tingimata, et leiab aset mittevägivaldne võitlus. Gene Sharp peab oluliseks välja tuua Lõuna-Aafrika näitel, et mittevägivaldne võitlus, mida rakendatakse ainult juhuti, ei ole võimeline saavutama olulisi tulemusi ning edusamme.⁷⁵

1962. aastal moodustas ANC endale militaristliku tiiva Umkhonto we Sizwe (tuntud ka kui MK). Ka PAC lõi endale sarnase üksuse ning koos Aafrika Vastupanuliikumisega, mis koosnes peamiselt valgetest karjääriinimestest ning tudengitest, korraldasid nad MK-ga kokku üle kaheksa pommirünnaku postkontorite ja erinevate valitsuse hoonete pihta ning logistiliselt strateegilistes paikades nagu raudteed ning elektrijaamad. 1964. aastaks õnnestus valitsusel aga peamine vastupanu murda tänu sellele, et enamik vabadusliikumise

⁷² Thompson. *A History (...)*, lk 211.

⁷³ Mandela, Nelson. Statement from the Dock. *The South Africa (...)*. Toim. Crais, Clifton; McClendon, Thomas V. Lk 350.

⁷⁴ Magubane, Bernard; Bonner, Philip; Sithole, Jabulani; Delius, Peter; Cherry, Janet; Gibbs, Pat; April, Thozama. The Road to Armed Struggle. *The Road to Democracy in South Africa*. South African Democracy Trust, lk 53

⁷⁵ Sharp, Gene. *Social Power (...)*. lk 170.

juhte oli arreteeritud, mis viis selleni, et mõnda aega valitses riigis suhteline vaikus.⁷⁶ Kuigi sabotaažiaktide läbiviimine oli raskendatud pärast peamiste liidrite vangistamist, jätkus MK tegevus ning uute liikmete värbamine ka pärast seda. Liikmete värbamist lihtsustasid juba olemasolevad võrgustikud ning rahulolematuse meeleolud maapiirkondades.⁷⁷ Kuna kodumaal tegutsemine oli raskendatud, seati sisse baasid naaberriikides ning tehti koostööd teiste vastupanurühmitustega nagu näiteks FRELIMO-ga Mosambiigis. Eksiilüksuse juhiks sai Mandela kauaaegne kolleeg Oliver Tambo (1917-1993), kes lisaks relvastatud liikumise koordineerimisele tegutses ka selle nimel, et rahvusvahelise üldsusega tihedamaid sidemeid luua ning apartheidi vastasele võitlusele rohkem toetuspinda saada. Aja jooksul õnnestus MK-l üles seada piisavalt tugevad baasid, mis võimaldasid läbi viia erinevaid sabotaaži operatsioone Lõuna-Aafrika siseselt.⁷⁸ Apartheidi aegne valitsus neid operatsioone kunagi eriliseks ohuallikaks siiski ei pidanud, kuid moraalses plaanis oli MK tegevusel kindlasti oluline roll võitluse jätkamisel eriti ajal, mil peamised liidrid kandsid Robbeni saarel eluaegseid vanglakaristusi.

2.3. Kodanikuallumatuse uus laine 1970ndatel ja 1980ndatel

1960ndate alguseks olid peamised vastupanu organisatsioonid keelustatud ning senised liidrid vangis või eksilis. Kuigi ametlikult oldi loobutud mittevägivaldsest võitlusest, siis võis 1960ndatel ning 1970ndatel täheldada inimeste kasvavat organiseerumist erinevatesse gruppidesse ning initsiatiividesse nagu tudengi- ja kultuuriorganisatsioonid, kirikukogudused ja ametiühingud, mis aitasid üles ehitada tugevat kodanikuühiskonda ning hoida üleval mittevägivaldset opositsiooni apartheidi vastu.⁷⁹ Kuigi nad ei määratlenud end üldjuhul poliitiliste organisatsioonidena oli nende roll äärmiselt oluline valmistamaks inimesi ette 1980ndatel aset leidnud protsessideks, mis kulmineerusid valitsuse ning ANC vaheliste läbirääkimistega ning võimu rahumeelse üle andmisega.

Inimeste organiseerumise tagajärjel oli 1980ndate Lõuna-Aafrika väga erinev 1950ndatest, mil rakendati esimene suurem mittevägivaldse vastuhaku kampaania. Muutunud oli rahvusvahelise üldsuse suhtumine ning apartheidi vastastel organisatsioonidel oli selleks

⁷⁶ Thompson. *A History (...)*, lk 211.

⁷⁷ *The Road to Democracy (...)*, lk 61.

⁷⁸ Chazan; Mortimer; Ravenhill; Rothchild. *Politics and Society (...)*, lk 399.

⁷⁹ Kinsman, Jeremy; Bassuener, Kurt. *Diplomat's Handbook for Democracy Development Support*. The Centre of International Governance Center, 2013. Lk 433.

hetkeks seljataga ligi kolmkümmend aastat kogemust erinevate meetodite ja taktikatega. Ära oli proovitud relvastatud vastupanu, mida 1980ndatel endiselt rakendati ning suur edasimineku oli toimunud rahvusvahelise teadlikkuse tõstmisel Lõuna-Aafrikas valitsevast olukorrast. Ühe peamise muutusena saab tuua välja ka erinevate organisatsioonide paljususe, kuhu inimesed kuulusid. See protsess algas juba 1960ndatel ning hoogustus eriti 1970ndatel. Need organisatsioonid alustasid muutuste elluviimist rohujuure tasandil.

Tudengiorganisatsioonidest kujunes mõjukaimaks 1969. aastal Steven Biko (1946-1977) poolt loodud Lõuna-Aafrika Tudengi Organisatsioon, mis lõi lahku mitmerassilisest tudengiorganisatsioonist. SASO poliitika sarnanes 1960ndatel keelustatud PAC rahvusluse ning ainult mustanahalisi hõlmava poliitilise lähenemisega. Kõige suuremat toetust sai SASO aga keskkooli õpilaste seas, kelle seisukord ei olnud kõige hullem, kuid kelle unistused ja lootused olid kõige tugevamini Bantu Hariduse seadusega maha surutud.⁸⁰ SASO loomisega esindas Biko ka uut moodi mõtlemist, mis kandis nime *Black Consciousness*. Selle filosoofia eesmärk oli muuta mustanahalised teadlikuks nendel lasuvast vastutusest hakata ise enda eest mõtlema ning tegutsema, mitte jääda ootama, et lahendus apartheidi rõhuvale režiimile tuleks väljastpoolt või liberaalsema partei võimule tulekuga. Organisatsiooni filosoofiline pool astus vastu valitsuse ametliku propagandale, mille järgi on valge inimene ülemuslikum kui teised rassid. Selle kontseptsiooni kinnistumist mustanahaliste mõtlemises pidas Biko rõhujate üheks peamiseks relvaks – enne kui mustanahalised ei näe endas enam, kui vahendit valgete kasutuses, ei saa nende tegevus ka tõsiselt ohustada või hirmutada võimul olevaid inimesi.⁸¹ Apartheidi ideoloogia oli väga tugevalt eristanud etnilisi grupe ka rasside siseselt. See võimaldas võimul oleval valgel rassist moodustada näiliselt suurema osa populatsioonist. Lisaks kõrgeenenud eneseteadlikkusele mustanahaliste seas rõhutas *Black Consciousness* tugevalt ka Lõuna-Aafrikas elavate ning apartheidi vastu võitlevate rasside ühtsust. Kõrgeenenud eneseteadlikkuse retoorika haalus naaberriikides aset leidvate sündmustega – 1975. aastal iseseisvusid Mosambiik ning Angoola tehes sellega lõpu Portugali ülemvõimule. Vabadusvõitlus jätkus intensiivselt ka Namiibias ning Rodeesias (praegune Zimbabwe).⁸²

1970ndatel tabas tudengiliikumisi kaks suurt tagasilööki. Esimene neist toimus 1976. aastal Soweto ülestõus, kus rahvas avaldas meelt kavandatava seaduse vastu, mille järgi oleks

80 Cooper. *Africa Since (...)*, lk 149.

81 Biko, Steven. White Racism and Black Consciousness. *The South Africa (...)*, lk 368.

82 *The South Africa (...)*, lk 361-362.

kõiki aineid koolis hakatud õpetama afrikaani keeles. Kuigi suur osa värvilisi rääkis emakeelena afrikaani keelt, nähti seda üldjuhul kui rõhujate keelt. Politsei avas tule rahvamassi pihta, mis koosnes peamiselt kooliõpilastest ning tudengitest, surmates kokku üle kuuekümmet aafriklast. Soweto ülestõus tekitas järgneva kümne kuu jooksul üle kogu riigi tugevaid järelmõjusid. Pea igas mustanahaliste ning värviliste piirkonnas toimusid tudengite meeleavaldused ja kokkupõrked politseiga, mille tagajärjel suri kokku ligi 1200 inimest, kellest ainult viis olid valged.⁸³ 1977. aastal kannatas liikumine teise suure kaotuse käes, kui politsei vägivaldse tulemusena suri ülekuulamisel Biko. Kuigi SASO ei pidanud enda otseseks eesmärgiks organiseerida laiemat vastupanu kampaaniat apartheidi süsteemi vastu, on DuVall ning Ackerman nimetanud 1970ndate tudengiorganisatsioonide tegevust suurimaks vastupanu laineiks, mis apartheidi vastu oli selleks hetkeks aset leidnud.⁸⁴ Lisaks sellele suutis *Black Consciousness* ellu viia oma esialgse soovi, milleks oli alaväärsustunde likvideerimine rõhutute mõtlemises.

Protestid ning meeleavaldused, mida tudengid ja noored vastukaaluks Sowetos toiminud verevalamisele läbi viisid, olid suuresti organiseerimata ning ilma kindla strateegiata. Seeläbi omandati aga vajalikke kogemusi ning õppetunde, mida hiljem kasutati uue liikumise loomisel. Seeläbi omandati aga vajalikke kogemusi ning õppetunde, millele tulevased liikumised hiljem toetusid. Hoolimata kahest eelmainitud tagasilöögist organiseerid keskkooli õpilased 1979. aastal Lõuna-Aafrika Tudengite Kongressi, mis kannustas uut vastupanulainet tudengite seas ning mis mängis olulist rolli 1980ndate rahutustes kuni see 1985. aastal keelustati valitsuse poolt.⁸⁵

1980ndate alguseks nägi peaminister P. W. Botha (võimul perioodil 1978-1989) juhtimisel vajadust muutuste järele. See toimus esmalt mustanahaliste linnaosade valitsemise korralduses, kus sealsetele elanikele anti rohkem võimu otsuste tegemisel. Endiselt puudus neil aga sõnaõigus selles osas, kus nad elada ning töötada tohivad. Teine oluline muutus leidis aset 1982. aastal, mil P.W. Botha valitus tegi ettepaneku uue parlamendi loomiseks. Seal oleksid esindatud ka indiaalased ning värvilised, kuid valgetele oleks siiski jäänud arvuline ülekaal ning ühtlasi ka viimane sõna. Valitsus Pretorias lootis, et sellega suudavad nad stabiliseerida pingelist olukorda kodumaal ning parandada enda kuvandit välisriikide

83 DuVall, Jack; Ackerman, Peter. *A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict*. Palgrave, 2000. lk 343.

84 *Ibid.*, lk 343.

85 Chazan; Mortimer; Ravenhill; Rothchild. *Politics and Society (...)*, lk 400-401.

silmis.⁸⁶ Selleks hetkeks oli rahuolematuse määr ühiskonnas aga liiga kõrgele tõusnud, mis väljendus järjekordses vastupanu laines ning uute vastupanu organisatsioonide loomises. Kõige mõjukam uutest liikumistest oli Ühinenud Demokraatlik Rinne, mis moodustati 1983. aastal Kaplinna värviliste linnaosas Mitchells Plain. Esiajal kogunemisel olid kohal delegaadid väga erinevatest organisatsioonidest ning rassigruppidest, kes kõik nõudsid ühehäälselt apartheidi lõppu ning demokraatlikke valimisi, kus hääleõigus oleks kõikidel Lõuna-Aafrika elanikel kaasa arvatud mustanahalistel, kes moodustasid enamuse.

Valitsus üritas vastupanu veelgi intensiivsemalt maha suruda kasutades selleks sõjaväge, kes saadeti kõikidesse mustanahaliste linnaosadesse üle terve riigi korda hoidma. Sõjapersonali koguarv oli 1980ndate alguseks mitmekordselt kasvanud võrreldes 1960. aastaga – 78 000 inimeselt ligi poole miljonini.⁸⁷ Aktiivselt korda hoidvate sõdurite hulk hõlmas kuni 60-aastaseid mehi, kuna vahepeal oli reservarmee vanust tõstetud.⁸⁸ Majanduslikult oli selline taktika väga kulukas, kuna nõudis suurel hulgal reservväelaste välja kutsumist, kes muidu moodustasid aktiivse tööjõu. Sõjaväe kohalolek sellises mastaabis viis paratamatult vägivallani, mis levis 1984. aastal laineni üle kogu maa. Kokkupõrkeid esines nii valitsuse vägede ja vastupanu liikumiste vahel, kuid ka erinevate liikumiste vahel. Lisaks rakendas UDF omakohtu süsteemi informaatorite karistamiseks, keda kahtlustati valitsusega koostööd tegemises. Üheks levinumaks avalikukukuks karistusviisiks kujunes “*necklacing*”, mis nägi ette bensiiniga täidetud autokummi asetamist ümber ohvri kere ning selle seejärel süütamine. Peamisteks vägivalla kolleteks kujunesidki 1980ndatel mustanahalistele eraldatud linnaosad, mis olid juba varasemalt kõrge kuritegude tasemega. Kogu selle vägivalla ning poliitilise võitluse keerises ei pidanud enamused vaatlejaid rahumeelset lahendust Lõuna-Aafrikas eriti tõenäoliseks variandiks.⁸⁹

Lõuna-Aafrika peavoolu kirikutest kujunesid 1970ndatel ja 1980ndatel apartheidi vastases võitluses olulised liitlased. Anglikaani, metodisti ning katoliku kiriku kogudused toetasid kristlikku mittevägivaldsuse põhimõtet, kuid samas olid toetavad ka eksiidis relvastatud võitlust läbiviivate juhtide suhtes. Üks kõige silmapaistvamaid isikuid organiseeritud religiooni valdkonnas oli anglikaani peapiiskop Desmond Tutu, kes pärjati 1984. aastal

86 DuVall; Ackerman. *A Force More (...)*, lk 347.

87 Chazan; Mortimer; Ravenhill; Rothchild. *Politics and Society (...)*, lk 395.

88 Welsh. *A History (...)*, lk 480.

89 *The South Africa (...)*, lk 359.

Nobeli rahupreemiaga. Ta vaidles vastu Hollandi Reformitud Kiriku seisukohale, mis õigustas rassiliselt segregeeritud ühiskonda.

Yale' ülikooli professor Leonard Thompson toob välja neli peamist tingimust, mis viisid apartheidi lõppemiseni. Esimesena toob ta välja järjest suureneva mustanahaliste populatsiooni linnades. Saabunud mustanahalisi ei heidutanud isegi see, et saabudes olid nad sunnitud elama ilma elektri või veeta - nende arv mustadele eraldatud linnaosades kasvas 5.2 miljonilt 1951. aastal 10.6 miljonini 1980. aastal. Apartheidi seaduste üheks oluliseks aspektiks oli kontrollida urbaniseerumise protsessi, mis tulenes osalt kasvavast rahvaarvust, ning suutmatust seda probleemi lahendada oli hiljem ka üheks põhjuseks süsteemi kadumisel.⁹⁰ Hoolimata sellest, et ligi pooled mustanahalistest olid töötud, oli nende majanduslik väärtus tarbijatena järjest olulisem. 1980ndateks olid mitmed neist jõudnud keskastme töökohtadeni ning väike osa ka juhtivatele positsioonidele. Kolmandaks faktoriks oli mustanahaliste kasvav osakaal hariduses. Oluliseks kujunes ka majandus, mis oli struktuuriliselt mittetoimiv. 1950.-1960. aastatel kogetud majanduskasv oli 1980ndateks asendunud langusega ning apartheidi süsteem oli üha enam kujunemas ekstravagantsuseks, mida Lõuna-Aafrika ei suutnud endale lubada. See väljendus kasvavas inflatsioonis, mis oli perioodil 1980-1987 umbes 15 protsenti.⁹¹

Sündmused kommunistlikes riikides said samuti läbirääkimiste alustamisel määravaks. Nõukogude Liidu kokku varisemisega kaotas ANC ühelt poolt oma peamise liitlase, kuid teiselt poolt muutus tähendusetuks NP väide, et apartheidisüsteem kaitseb Lõuna-Aafrikat kommunismi pealetungi eest. Nähes, et fundamentaalsed muutused on lähenemas, hakkasid reformimeelsemad ärimehed, intellektuaalid, vaimulikkond ning sportlaste administratsioon apartheidile alternatiive otsima.⁹²

Gene Sharp tõi 1980. aastal välja kolm peamist kriteeriumi, millele Lõuna-Aafrika apartheidi- vastane liikumine peaks oma tulevase strateegia valikul tähelepanu pöörama:

1. Maksimaalne osalus mittevalgete seas antud eesmärgi nimel võitlemises
2. Suurendada valgete hulka, kes liitüksid vastupanu liikumisega
3. Võimendada rahvusvahelist survet Lõuna-Aafrika valitsusele⁹³

90 Beinart. *Twentieth Century (...)*, lk 138.

91 Thompson. *A History (...)*, lk 241-243.

92 *Ibid.*, lk 243.

93 Sharp. *Social Power (...)*, lk 163.

Tagasi vaadates õnnestus apartheidi vastastel liikumistel ülemineku ajaks kõik need kolm tingimust täita. Mittevalgete osalust suurenesid eelkõige ametiühingute ning mustade linnaosades loodud organisatsioonide tõttu. Nende nõudmised püsisid alguses suurel määral apoliitilised. Pärast 1977. aasta sündmusi kartsid paljud aktiivselt poliitilistes anti-apartheidi organisatsioonides osaleda, kuna üldjuhul oli see kindel viis kuidas peagi vanglas lõpetada. Selle asemel asuti keskenduma reaalsele igapäevaprobleemide lahendamisele. Need olid seotud eelkõige majutuse, sanitaartingimuste ning muude probleemidega, millega inimesed mustanahaliste linnakutes silmitsi olid. Sellist lähenemist olid esmalt kasutanud töölised 1970ndatel, kes olid streikide kaudu välja võidelnud õiguse moodustada oma ametiühingud, et nende kaudu paremaid töötingimusi nõuda. Sarnaselt Solidaarsus liikumisega Poolas hoidusid nad apartheidi kui süsteemi kritiseerimisest, mõistes, et see võib ohustada nende võimalusi parematele oludele tehastes ja kaevandustes. Ametiühingud suutsid isegi valitsust veenda, et organiseerumine ametiühingutesse on parem variant, kui see, et töölised pöörduvad revolutsionääride poole.⁹⁴ Uus strateegia organiseerida kohalikud kogukonnad tõeliste kaebustega tegelema klappis ka uute tingimustega, mida valitsus üritas rakendada.

Rahvusvahelise surve suurendamisele aitasid ühelt poolt kaasa eksiilis tegutsevate vastupanuliidrite teadvustustöö, välisriikides olevad kohalikud organisatsioonid (eriti kristlikud grupid USA-s), kuid ka Lõuna-Aafrika valitsuse jätkuv poliitika vastupanu vägivaldselt maha suruda. 1980ndateks oli Lõuna-Aafrika näol tegu politseiriigiga, kus esines poliitiliste vastaste ning organisatsioonide keelustamist, inimeste vangistamist poliitilistel põhjustel ning vastaste tapmist.⁹⁵

Oma roll muutustel oli ka valgete eliidil, kes sarnaselt ülejäänud Lääne riikide kodanikega, tahtsid reisida, olla olümpiamängudel oma rahvusmeeskonnaga esindatud ning nautida ligipääsu erinevatele kultuurilistele ning hariduslikele ressurssidele, mida nende materiaalsed vahendid võimaldasid. Uhkes isolatsioonis olemine ei rahuldanud neid enam, samuti mõjus moraalselt halvasti rahvusvahelise üldsuse negatiivne suhtumine välismaal viibides. Boikotid ei isoleerinud Lõuna-Aafrikat nii väga majanduslikult, kuid nad mõjutasid rahvusvaheliste investeeringute määra ning suures osas ka moraalsel tunnetust.⁹⁶

94 Duvall, Ackerman. *A Force More (...)*, lk 345

95 Cooper, F. *Africa Since (...)*, lk 149.

96 *Ibid.*, lk 152.

Alates Soweto ülestõusust kuni esimeste demokraatlike valimisteni kujunes poliitilise protesti või relvastatud võitluse tagajärjel langenud isikute matustest olulised sündmused, kus inimesed said väljendada oma toetust keelatud organisatsioonidele ning vangistatud liidritele. Tähtsat rolli matustel mängis ANC sümbolika, laulud ning loosungid, peeti kõnesid, kus rõhutati võitleja panust vaba ning demokraatliku Lõuna-Aafrika loomisel. Eriti oluliseks said poliitiliste võitlejate matused 1980ndate teisel poolel, mil inimestel puudusid teised legaalsed võimalused poliitiliselt enda väljendamiseks valitsuse kahel korral kehtestatud eriolukorra tõttu (1985. aastal ning aastatel 1986 kuni 1991).⁹⁷ Lisaks surnute mälestamisele rakendati ka teisi mittevägivaldse protesti meetodeid.

Haridus ning organiseeritud religioon kui ühiskonna toetussambad lakkasid kõige tugevamalt apartheidi režiimiga koostööd tegemast. Hariduses väljendus see tudengite ning õpilaste vastu astumist apartheid hariduspoliitikale ning organiseerumist uutesse ühendustesse, mis ei olnud valgete domineeritud. Haridusasutuste kõrgemal tasemel tajuti samuti, et senine rassiliselt diskrimineeriv poliitika ei ole jätkusuutlik, kuna selle tagajärjel tekib tohutu puudus oskustega töolistest ning ekspertidest. Sõjavägi ning politsei püsisid kõige tugevamalt apartheidi valitsusele lojaalsed. Majanduslikult kujunes valgete ülemvõimu säilitamine aga üha kulukamaks ettevõtmiseks.

2.3.1. Rahvusvahelise üldsuse mõju

Sharpi seletus rohujuuretasandil tegutsevate liikumiste ning kolmandate osapoolte omavahelisest seosest on järgmine: *”Mittevägivaldse võitluse tehnikate olemus põhineb sellel, et peamine roll võitluses on kanda grupil, kelle vastu rõhumine on otseselt suunatud. Kolmandatel osapooltel on seejuures täita abistav roll. Liigne enesekindlus ning lootma jäämine välisele abile võib vähendada võitlejate fookust. Kusjuures, välise abi saamise tõenäosus on suurem, kui käimasolev võitlus on juba efektiivselt tegutsemas.”*⁹⁸ Puuduvad tõendid selle kohta, et mittevägivaldne liikumine saab edukalt alata või püsida ainult väliste isikute poolt, kuid väline toetus on osutunud mitmed juhul kasulikuks nagu näiteks rahvusvahelised boikotid, mida rakendati apartheidi režiimi vastu.⁹⁹ Ükski riik ei saa

⁹⁷ *The South Africa (...)*, lk 424.

⁹⁸ Sharp. *The Politics of Nonviolent Action (...)*, lk 662-663.

⁹⁹ Chenoweth; Stephen. *Why Civil Resistance (...)*, 2011. Lk 223.

pikemas perspektiivis teistest riikidest täiesti eraldatuna edukalt funktsioneerida. Juba apartheidi rakendamise ajal pärast II maailmasõda oli selge, et võivad ilmnedu vastuolud ülejäänud muutuva maailmaga: alates Ghana iseseisvumisest 1957. aastal, millele järgnesid lähimate aastate jooksul enamus teisi Aafrika riike, muutus Lõuna-Aafrika apartheidi süsteem üha enam anomaaliaks nii Aafrika kui ka ülejäänud maailma mõistes.¹⁰⁰

1960. aastal mitmeid subtroopilisi Aafrika riike sh Lõuna-Aafrikat külastanud Briti peaminister Harold Macmillan rõhutas oma Kaplinnas antud kõnes, et Suurbritannia ei kavatsen Lõuna-Aafrikat edaspidi toetada, kui selle ametlik poliitika on mustanahaliste rahvusluse levimise vastu.¹⁰¹ Tema sõnad jäid kahjuks suures osas aga retoorilisele tasandile, kuna suur enamus Lääne jäid pärast II maailmasõda omaks võetud seisukohale, et Lõuna-Aafrikas rakendatava rassipoliitika näol on tegu siseriikliku küsimusega hoidudes seetõttu sanktsioonide rakendamisest. Sellega kaitsesid nad oma majanduslikke ning strateegilisi huve.¹⁰² 1979. aastal võimule saanud konservatiivid eesotsas Margaret Thatcheriga lähtusid ühelt poolt vastumeelsusest toetada organisatsioone, mis rakendavad vägivalda, kuid samas pidid arvesse võtma ka Suurbritannia laiema üldsuse kasvavat meelepaha Lõuna-Aafrikas kehtiva režiimi vastu. Ainult seni, kuni peamised majanduspartnerid olid nõus tegema koostööd riigiga, kus kehtis rassiline ebavõrdsus, sai Lõuna-Aafrika majandus ja seeläbi ka selle valge elanikkond rikastuda.¹⁰³

Välisriikidest, kes toetasid võitlust apartheidi vastu saab välja tuua peamiselt kommunistlikku blokki kuuluvad riigid. Üks esimesi välisriike, kes kuulutas välja majanduslikud sanktsioonid Lõuna-Aafrikale oli Saksa Demokraatlik Vabariik (SDV). Alates 1960ndatest oli SDV aktiivselt seotud Lõuna-Aafrika vabadusliikumistega ning jätkas nende toetamist järgnevate kümnendite jooksul. See väljendus peamiselt neljas kategoorias: majanduslikud sanktsioonid, solidaarsus- ja propagandakampaniad, diplomaatiline toetus ning materiaalne abi relvastatud võitlusele. Toetus ei tulnud mitte ainult valitsuselt vaid ka SDV tavakodanikelt. Selle algust märkis Rivonia kohtuprotsess 1963. aastal, mil SDV väliskaubanduse minister kuulutas välja boikoti Lõuna-Aafrikale, mis peatas jahirelvade ning vastava laskemoona ekspordi Lõuna-Aafrikasse.¹⁰⁴ Lisaks

100 Kinsman; Bassuener. *The Diplomat's Handbook (...)*, lk 435.

101 Thompson. *A History (...)*, lk 213

102 Ndlovu, Sifiso M. The ANC and the World. *The Road (...)*, lk 541.

103 DuVall; Ackermann. *A Force More (...)*, lk 338.

104 Heyden, Ulrich van der. *GDR Development Policy in Africa : Doctrine and Strategies between Illusions and Reality 1960-1990. The example (South) Africa*. Spektrum. Berliner Reihe zu Gesellschaft, Wirtschaft

sellele pakkusid nad koolitusi ja haridust vabodusliikumise liikmetele ning meditsiinilist abi. Heyden toob välja, et pakutud abil meditsiini, koolituste ja hariduse vallas pakkus olulist emotsionaalset ja moraalselt tuge vabodusvõitlejatele.¹⁰⁵ Ka ANC ametlik ajakiri *Sechaba* sai ilmuda tänu SDV Solidaarsus Komiteele (esimene number 1967. aastal ning hiljem hakkas see ilmuma ka SDV-s). Üldjoontes võis Heydeni sõnul SDV-s täheldada olulist huvi Lõuna-Aafrika vastu ja seda mitte ainult poliitilistes ringkondades.¹⁰⁶ ANC liidrite vastuvõtt sarnanes tavaliselt kui väga kõrgete riigiametnike omadega (Oliver Tambo kohtus mitmel korral alates 1976. aastast SDV-i juhi Erich Honeckeriga). Oluline aspekt oli ka akadeemikutel ja ajakirjanikel SDV-s, kes hoidsid Saksa lugejaid kursis sellega, mis toimub Lõuna-Aafrikas ning eriti vastupanuliikumise tegevustest. Osadele tundus, et apartheidi elimineerimine saaks toimuda ainult läbi sotsiaalse või sotsialistlikku revolutsiooni, kuid lõpupoole sai selgeks, et apartheid kaob läbi mitte-revolutsioonilise protsessi. SDV panus vabastusliikumistele Lõuna-Aafrikas tuli ilmsiks läbi erinevate publikatsioonide, kus tihtipeale said sõna ka vastupanuvõitlejad. Lääneriikide pühendumus Lõuna-Aafrika vastu sanktsioonide rakendamises varieerus. 1984. aastal USA presidendiks saanud Ronald Reagan pigem toetas apartheidi valitsust, mis väljendus ka tema sama aasta 3. märtsil peetud kõnes, kus ta tõi Lõuna-Aafrika välja “sõbraliku riigi ning sõjaaegse liitlasena, kes kannab olulist strateegilist rolli vabas maailmas”.¹⁰⁷

Pingete eskaleerumist sellisel tasandil mõjutas ka langusperiood majanduses, kuhu Lõuna-Aafrika 1970ndate keskpaigaks jõudnud oli. See tulenes osaliselt rahvusvahelistest sanktsioonidest, kuid ka valitsuse suutmatusest kontrollida linnastumisprotsessi ning kasvav puudus oskustega töelistest teatud valdkondades. 1986. aasta juunis pidas Oliver Tambo kõne ÜRO poolt korraldatud Maailma Kongressil, millega ta kutsus üles kehtestama sanktsioone rassistliku Lõuna-Aafrika vastu. Ta pidas oluliseks edusammuks fakti, et selleks hetkeks oli maailmas vähe inimesi, kes ei oleks teadlikud tegelikust olukorrast Lõuna-Aafrikas ning apartheidi poliitika ebademokraatlikust poolest. Tema kõnes väljendub ka kindlameelsus mitte loobuda relvastatud võitlusest, vaid vastupidiselt intensiivistada senist tegevust, kuna valitsuse taktika reageerida jätkuvalt rahumeelsetele protestidele toore jõuga kannab paratamatult sõnumit, et mittevägivaldsete vahenditega ei ole võimalik jõuda demokraatliku ning võrdse Lõuna-Aafrikani.¹⁰⁸ See kattub üldjoontes

und Politik in Entwicklungslandern (Book 109). LIT Verlag, 2013. Lk 179

¹⁰⁵ *Ibid*, lk 180.

¹⁰⁶ *Ibid*, lk 181.

¹⁰⁷ Welsh. *A History (...)*, lk 480.

¹⁰⁸ Tambo, Oliver. Sanctions and the Armed Struggle. *The South Africa (...)*, lk 393-394.

Nelson Mandela sõnadega Rivonia kohtuprotsessil peetud kõnes 22 aastat varem. Tambo pidas rahumeelsete meetodite all silmas ka läbirääkimisi. Mõned kuud pärast Tambo kõnet hääletas USA Kongress president Reagani veto vastu, mis võimaldas rakendada ulatuslikke majanduslikke sanktsioone Lõuna-Aafrika vastu.

Kokkuvõte

Hoolimata oma pikast ning edukast ajaloost on mittevägivaldne liikumine suhteliselt uus nähtus konfliktiuuringute mõistes ning hõlmab endas mitmeid erinevaid aspekte. Kõikidele nendele ei olnud antud töö mahu tõttu võimalik keskenduda, kuid teoreetiline sissejuhatuse kodanikuallumatuse olemusse ning dünaamikasse sai tuua vastused sissejuhatuses seatud uurimusküsimustele Lõuna-Aafrika näitel.

Esimese seatud uurimusküsimuse eesmärgiks oli välja selgitada, miks osadel juhtudel osutuvad mittevägivaldsed meetodid ebaedukateks ning minnakse üle relvastatud võitlusele. Lõuna-Aafrikas toimus see 1960ndate alguses ning tulenes vabodusliikumiste liidrite arusaamast, et mittevägivaldsete meetmetega jätkamine ei ole otstarbekas, kui valitsuse reaktsiooniks on üha suurema jõu kasutamine. Seega võis täheldada teadlikku ning kaalutletud otsust hoolimata tugevast kodanikuallumatuse traditsioonist Lõuna-Aafrikas ning ANC poliitikas. Samas saab täheldada 1950ndate kodanikuallumatuse kampaaniate juures läbimõeldud strateegia puudumist ning vähest ühtsust erinevate vastupanu liikumiste vahel. ANC oli küll juba mitmeid aastaid tegutsenud selleks ajaks, kuid alles 1960ndate alguseks kujunes tal tugev ning arvukas liikmeskond.

MK ja teiste relvastatud rühmituste tegevusest ei kujunenud kunagi aga peamine vastupanuvorm, kuna valitsusel õnnestus suhteliselt varakult peamised liidrid vangistada. Tegevus jätkus küll eksiilis, kuid valitsus ei pidanud MK korraldatud sabotaažiakte kuigi tõsiseltvõetavaks ohuks süsteemile. Küll aga viis kokkuvõttes režiimi lagunemiseni miljonite lõuna-aafriklaste tegevus mittevägivaldsel tasandil erinevate organisatsioonide ning liikumiste koosseisus. Sinna hulka kuulusid tudengiorganisatsioonid, ametiühingud, kirikukogudused, kultuuriklubid ning erinevad kohalikud nõukogud. Mäletades selgelt valitsuse valmisolekut suruda vägivaldselt maha poliitilisi nõudmisi esitavad liikumised, hoidusid 1970ndatel ning 1980ndatel levinud organisatsioonid valitsuse kritiseerimisest oma tegevuses, vaid keskendusid pigem konkreetsetele nõudmistele, et otseselt parandada enda eluolu. Sellised väikesed edusammud tõstsid liikumises osalejate enesekindlust ning eduelamus kandis sõnumit, et neil on võimalik oma tegevusega muutusi ellu viia. Inimesed, kes neid meetodeid rakendasid, ei pruukinud kasutatud taktikaid ilmtingimata identifitseerida mittevägivaldse liikumise tasandil, kuid see ei vähendanud nende efektiivsust ega muutnud lõpptulemust.

Lisaks inimeste organiseerumisele mängis apartheidi lagunemisel rolli Lõuna-Aafrika majanduslik seisund. Kuni 1970ndate keskpaigani olid valged lõuna-aafriklased nautinud Lääne riikidega võrreldavat elustandardit, mis sai suuresti sündida tänu odava tööjõu kättesaadavusele, mida apartheidi seadused võimaldasid. Selline kunstlik süsteem, mis määras ära, kus ülejäänud rassid töötada ning elada võivad, ei olnud aga jätkusuutlik korraldus. Reserveerides kesk- ning tiptaseme ametikohad ainult valgetele, kes moodustasid vähemuse, tekkis paratamatult puudus oskustega töolistest. Apartheidi üks eesmärkidest hoida mustanahalised eraldatuna hakkas töötama valgete ning Lõuna-Aafrika kui terviku vastu. Kombineerituna mitmekordselt kasvanud kaitsekuludega, mis tulenesid rahutustest riigis, oli majandus 1980ndateks jõudnud keerulisse olukorda. Seda tajus kõige tugevamalt äriühingud, kes sarnaselt haridus- ning kultuuritegelastega asusid otsima alternatiive apartheidile.

Kokkuvõttes on mittevägivaldse liikumise näol tegu tõsiselt võetava ning paremini toimiva alternatiivina relvastatud võitlusele. Lõuna-Aafrika puhul saab täheldada, et ei pea paika tavapärane arvamus, mille järgi riigid, kus on pikemat aega kestnud ebastabiilsus ning rahulolematuse, vajavad kiiret ning otsustavat võitu vägivaldsete vahenditega, et taastada demokraatlik kord. Kuigi mitu aastakümnet kestnud vastupanuliikumine läbis mitmeid erinevaid etappe ning teatud perioodidel levis üle riigi tugev vägivaldne, mis pani mitmeid vaatlejaid kahtlema rahumeelse lahenduse võimalikkuses, siis suudeti verisest kodusõjast hoiduda ning võimu üleandmine toimus demokraatlikult ja läbirääkimiste teel. Apartheidi ajal eksisteerinud sotsiaalsed ja majanduslikud probleemid nagu vaesus, kõrge kuritegevuse ja töötuse tase on väljakutseks ka 21 aastat hiljem, kuid tänapäeva Lõuna-Aafrika on endiselt demokraatlik riik. Selles väljendub mittevägivaldse liikumise efektiivsuse teine külge – lisaks sellele, et antud meetoditega on tõenäolisem jõuda soovitud eesmärkideni, soodustavad mittevägivaldsete meetoditega saavutatud muutused ühiskonna püsivust demokraatlikuna ka pikemas plaanis.

Teemasid, mida mittevägivaldse liikumise valdkonnas edasi uurida, on mitmeid. Hoolimata meie edukast kogemusest mittevägivaldsete meetoditega, on antud teema eesti ajaloo- ning poliitikateaduses siiani suhteliselt vähe uuritud. Arvestades aset leidvaid sündmusi globaalsel tasandil ning antud teema tõestatud efektiivsust vajab see rohkem tõstatamist ning paremat mõistmist, millele antud töö loodetavasti panustab.

Kasutatud kirjandus

Käsiraamatud:

- *Oxford International Encyclopedia of Peace*. Toim. Young, Nigel. Oxford: Oxford University Press, 2010. (Martin, Brian. Power in Nonviolence Theory.) Saadaval: <http://www.bmartin.cc/pubs/10iep-power-nvtheory.htm> Vaadatud 10.05.2015

Monograafiad:

- Ackermann, Peter; DuVall, Jack. *A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict*. Palgrave, 2000.
- Ackerman, Peter. *Skills or Conditions: What Key Factors Shape the Success or Failure of Civil Resistance*. Conference on Civil Resistance and Power Politics, 2007. Saadaval <http://www.nonviolent-conflict.org/images/stories/pdfs/ackermanskillsorconditions.pdf> Vaadatud 4.04.2015
- Barber, James. *South Africa: The Search for Identity*. International Affairs. Vol. 70, Nr. 1 (jaan. 1994). Lk 67-82.
- Bartkowski, Maciej J. *Recovering Nonviolent History: Civil Resistance in Liberation Struggles*. Lynne Rienner Publishers, 2013.
- Bayard, Rustin. *Speak Truth to Power: A Quaker Search for an Alternative to Violence*. American Friends Service Committee, 1955.
- Beinart, William. *Twentieth Century South Africa*. Oxford University Press, 1994.
- Chazan, Naomi; Mortimer, Robert; Ravenhill, John; Rothchild, Donald. *Politics and History in Contemporary Africa*. Lynne Rienner Publishers, 1988.
- Chenoweth, Erica; Cunningham, Kathleen G. Understanding Nonviolent Resistance: An Introduction. *Journal of Peace Research*. Vol. 50, Nr. 3, Special Issue: Understanding Nonviolent Resistance, 2013. Lk 271-276.
- Cooper, Frederick. *Africa Since 1940: The Past of the Present*. Cambridge University Press, 2002.
- Dijk, Teun A. van. *Ideoloogia*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.
- Dotson, Floyd; Dotson, Lillian O. *The Indian Minority of Zambia, Rhodesia, and Malawi*. Yale University Press, 1968.
- Douglass, Frederick. *West India Emancipation Speech*. Esitatud New Yorkis (Aug. 4, 1857). Saadaval <https://www.lib.rochester.edu/index.cfm?PAGE=4398> Vaadatud 05.05.2015

- Ellis, Stephen. The Genesis of the ANC's Armed Struggle in South Africa 1948–1961. *Journal of Southern African Studies*. Vol. 37, Nr. 4, 2011.
- Foucault, Michel. *Teadmine, võim ja subjekt: valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak, 2011.
- Helvey, Robert. *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking About the Fundamentals*. The Albert Einstein Institution, 2004.
- Heyden, Ulrich van der. *GDR Development Policy in Africa : Doctrine and Strategies between Illusions and Reality 1960-1990. The example (South) Africa*. Spektrum. Berliner Reihe zu Gesellschaft, Wirtschaft und Politik in Entwicklungslandern (Book 109). LIT Verlag, 2013.
- Karatnycky, Adrian; Peter Ackerman. “*How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*.” Washington DC: Freedom House, 2005. Saadaval: <http://agnt.org/snv/resources/HowFreedomisWon.pdf> Vaadatud 10.04.2015
- Kinsman, Jeremy; Bassuener, Kurt. *Diplomat's Handbook for Democracy Development Support*. The Centre of International Governance Center, 2013. Saadaval: <http://www.diplomatshandbook.org/> Vaadatud 15.04.2015.
- Lodge, Tom; Moss, G; Obery, I. People's War or Negotiation: African National Congress Strategies in the 1980s. *South African Review V, Johannesburg: Ravan Press*, 1990. Lk 42-55.
- Popovic, Srdja; Djinojic, Slobodan; Milivojevic, Andrej; Merriman, Hardy; Marovic, Ivan. *CANVAS Core Curriculum: A Guide to Effective Nonviolent Struggle*. Serbia: Center for Applied Non Violent Action and Strategies, 2007. Saadaval <http://www.canvasopedia.org/library> Vaadatud 07.05.2015
- Shock, Kurt. Nonviolent Action and its Misconceptions: Insights for Social Scientists. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 36, Nr. 4 (Oct., 2003). Lk 705-712.
- Seidman, Gay W. Blurred Lines: Nonviolence in South Africa. *PS: Political Science and Politics*. Vol. 33, Nr. 2 (Jun., 2000). Lk 161-167.
- Sharp, Gene. *The Politics of Nonviolent Action (3 kd., Power and Struggle [I], The Methods of Nonviolent Action [II], The Dynamics of Nonviolent Action [III])*. Porter Sargent, 1973.
- Sharp, Gene. *Social Power and Political Freedom*. Porter Sargent, 1980.

- Sharp, Gene. *Waging Nonviolent Conflict: 20th Century Practice and 21st Century Potential*. Extending Horizons Books, 2005.
- Shellman, Stephen M. Levey, Brian M. Young, Joseph K. Shifting Sands: Explaining and Predicting Phase Shifts by Dissident Organizations. *Journal of Peace Research*. Vol. 50, Nr. 3, Special Issue: Understanding Nonviolent Resistance, 2013. Lk 319-336.
- Stephan, Maria; Chenoweth, Erica. Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict. *International Security*. Vol 33. Nr. 1 (2008). Lk 7-44.
- Stephan, Maria J; Chenoweth, Erica. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. Columbia University Press, 2011.
- Stultz, Newell M. *Afrikaner Politics in South Africa, 1934-1948*. University of California Press, 1974.
- Tzu, Sun. *The Art of War. Oldest Military Treatize in the World*. Allandale Online Publishing, 2000. Saadaval https://www.ualberta.ca/~enoch/Readings/The_Art_Of_War.pdf
- *The Road to Democracy in South Africa*. Volume 1, 1960-1970. The South African Democracy Education Trust. Saadaval http://www.sadet.co.za/road_democracy_voll.html Vaadatud 10.05.2015
- *The South Africa Reader: History, Culture, Politics*. Toim. Crais, Clifton; McClendon, Thomas V. Duke University Press, 2014.
- Thompson, Leonard. *A History of South Africa*. Yale University Press, 1995.
- Thoreau, Henry D. *Walden ehk Elu metsas*. Hortus Litterarum, 1994.
- Tolstoi, Lev. *The Kingdom of God Is Within You: Christianity Not as A Mystic Religion But as A New Theory of Life*. New York: Campbell Publishing Company, 1894. Saadaval <https://archive.org/details/TheKingdomOfGodIsWithinYou> Vaadatud 10.04.2015
- Welsh, Frank. *A History of South Africa*. Harper Collins, 2000/1998.
- Williams, Paul D. *War and Conflict in Africa*. Polity Press, 2011.
- Zunes, Stephen. The Role of Non-Violent Action in the Downfall of Apartheid. *The Journal of Modern African Studies*. Vol. 37, Nr. 1 (Mar., 1999).

SUMMARY – The Essence of Nonviolent Resistance on the Example of Anti-Apartheid Struggle in South Africa

This thesis explores the field of nonviolent resistance which has a long but often overlooked history. Its presence tends to be overshadowed by the violent conflicts that have shaken the world especially during the last century. The philosophy of nonviolence was developed most profoundly by Mohandas Gandhi. Significantly, rather than remain on a theoretical level, he focused on developing ways to combine the philosophical part with different methods to fight against the discriminatory laws in South Africa in the beginning of the 20th century. His actions have since inspired many others liberation movements around the world.

By exploring the dynamics of political power and the methods of nonviolent action it becomes more evident where the potency of civil resistance lies. The first part of the thesis explores Gene Sharp's pluralistic model of power including together with the main methods of nonviolent resistance and the connection between civil resistance and collective identity. It is important for people to become aware that the ruler relies on their cooperation within the pillars of support to maintain power and keep the country running. Once they realise that through the methods of nonviolent resistance they actually can challenge the system, it is possible for change to take place. However, it takes careful analysis of the opponent's and the movement's strengths and weaknesses, thorough knowledge of the methods of nonviolent resistance, and carefully planned strategy to make nonviolent movement a successful one.

The second part focuses on the struggle against apartheid in South Africa. The struggle itself spanned several decades wherein different periods can be identified. In the first part of the struggle movements relied mostly on nonviolent methods, for example the Defiance Campaign which was launched in 1952. Although the tradition and history of nonviolence was very strong in African National Congress (ANC) the shift towards armed struggle took place in the beginning of the 1960s after the Sharpeville Massacre when the leaders realized that government was not willing to make any changes and continued to meet peaceful demands of the people with force. Sabotage acts carried out by the ANC's militant wing Umkhonto we Sizwe (MK) continued well up to the end of 1980s. A far greater role in placing pressure on the government, however, was played by the civil resistance

movement which included students, workers, clergy and people in the townships. Still remembering the harsh crackdowns by the government, the new organisations refrained from incorporating directly political topics into their demands, enabling them to fight for better conditions. The last period of the struggle was filled with violent clashes across the country and the discontent of the people reached its peak. While many observers at the time feared that civil war was imminent and a blood bath unavoidable, the transition of power was eventually brought about through negotiations between the ANC and the government resulting in the first democratic elections in 1994 that gave the entire adult population of South Africa the right to vote.

As the consideration of the South-African example will demonstrate, nonviolent resistance is by no means a straightforward and effortless path to achieving one's goals. Although statistical evidence shows that over the period of 1900-2006 nonviolent movements were twice more likely to succeed than violent insurgencies, it is not wise to consider the method as a magical cure for overcoming dictators. It takes courage to speak out and stand up for your rights in an oppressive society, and commitment to stay true to your beliefs and continue fighting even when faced with repressions. Above all, it requires one to take responsibility for their life and not shift blame for their situation to external factors. As a general rule of thumb, totalitarian leaders and nondemocratic governments do not readily concede their position of power. This means that the main responsibility for change falls on the people in the society. In their attempt to maintain their position, oppressors do not hesitate to resort to any means at their disposal, including the use of brute force and violence against opposition and liberation movements, even when the said movements themselves employ peaceful methods to make their demands.

Nevertheless, it would be equally misguided to deem the struggle against oppression as a hopeless or futile endeavour. Civil resistance has a proven track record, succeeding even when faced with most repressive regimes. Considering the plethora of ongoing conflicts around the globe, it is crucial that people become more aware of the option of nonviolence instead of choosing violence as their last resort by falsely considering it to be more effective. There will always be extremists who use violence just because they enjoy destruction and killing people, but an important step forward would already be if the proven efficiency of nonviolent resistance becomes a generally known fact among policy makers and people who want to contribute to a more just and democratic society.

Lühendid

ANC (ingl African National Congress) – Aafrika Rahvuskongress

FRELIMO (port Frente de Libertação de Moçambique) – Mosambiigi Vabastusrinne

MK (ingl Spear of the Nation; suulu Umkhonto we Sizwe) – Rahva Oda

NP (ingl National Party) - Rahvuspartei

PAC (ingl Pan-African Congress) – Pan-Aafrika Kongress

SASO (ingl South African Students' Organisation) – Lõuna-Aafrika Tudengite
Organisatsioon

UDF (ingl United Democratic Front) – Ühinenud Demokraatlik Rinne

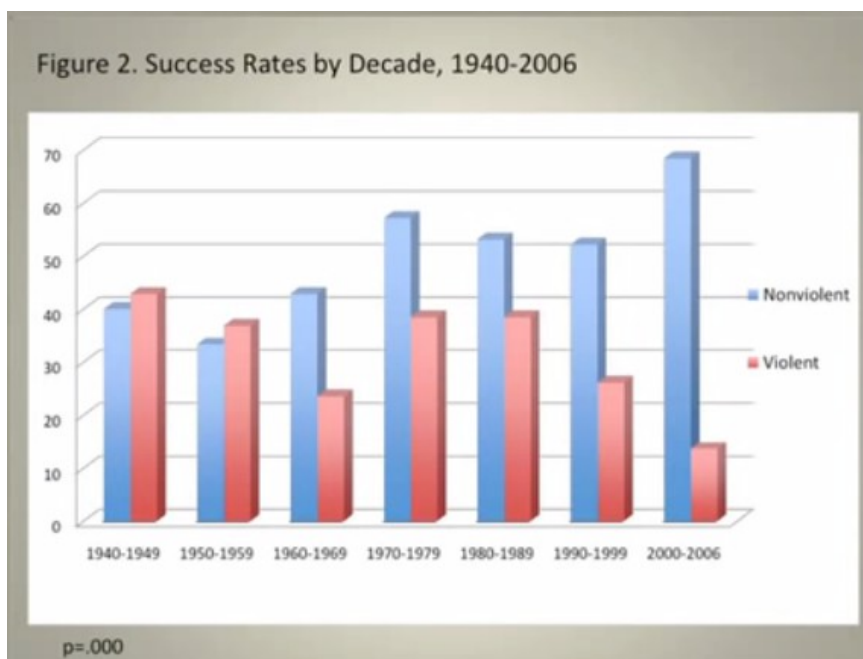
Lisa 1.

Mittevägivaldsete ning vägivaldsete kampaaniate edu määr perioodil 1900-2006 (Chenoweth, Stephan 2011)

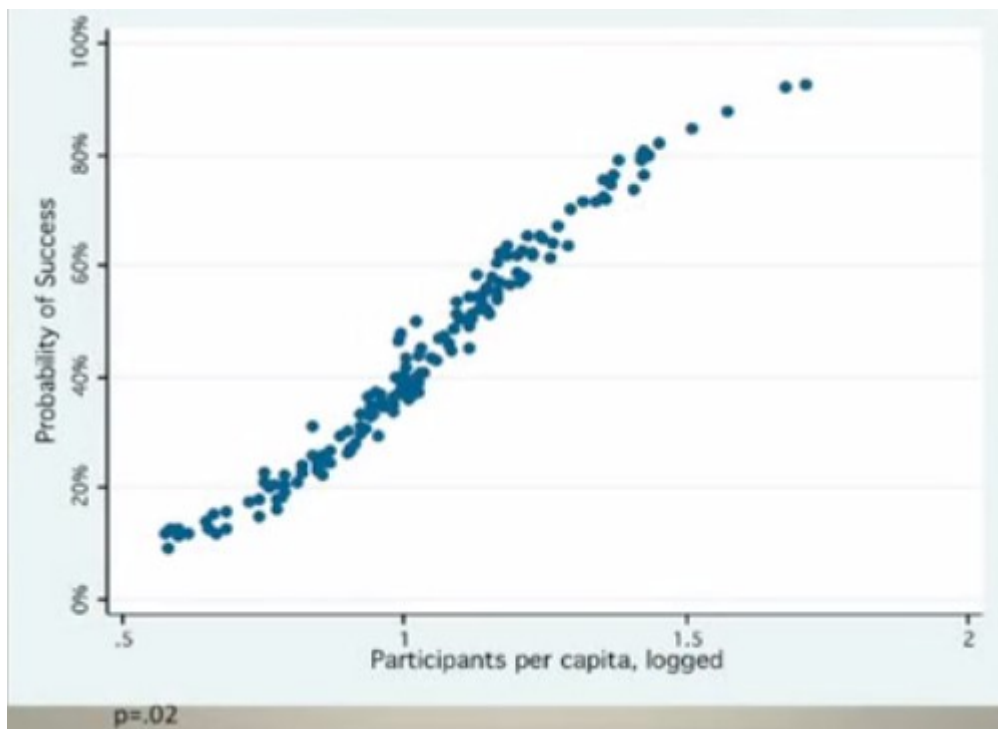

Lisa 2.

Edu määr aastakümnete järgi perioodil 1940-2006 (Chenoweth, Stehpan 2011)

Lisa 3. Kampaania õnnestumise ning liikumises osalejate hulga omavaheline seos (Chenoweth, Stephan 2011)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Merilin Tali**

(sünnikuupäev: 07.05.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Mittevägivaldse liikumise olemusest Lõuna-Aafrika apartheidi vastase liikumise näitel“

mille juhendaja on Karin Veski, PhD

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartu, 25.05.2015